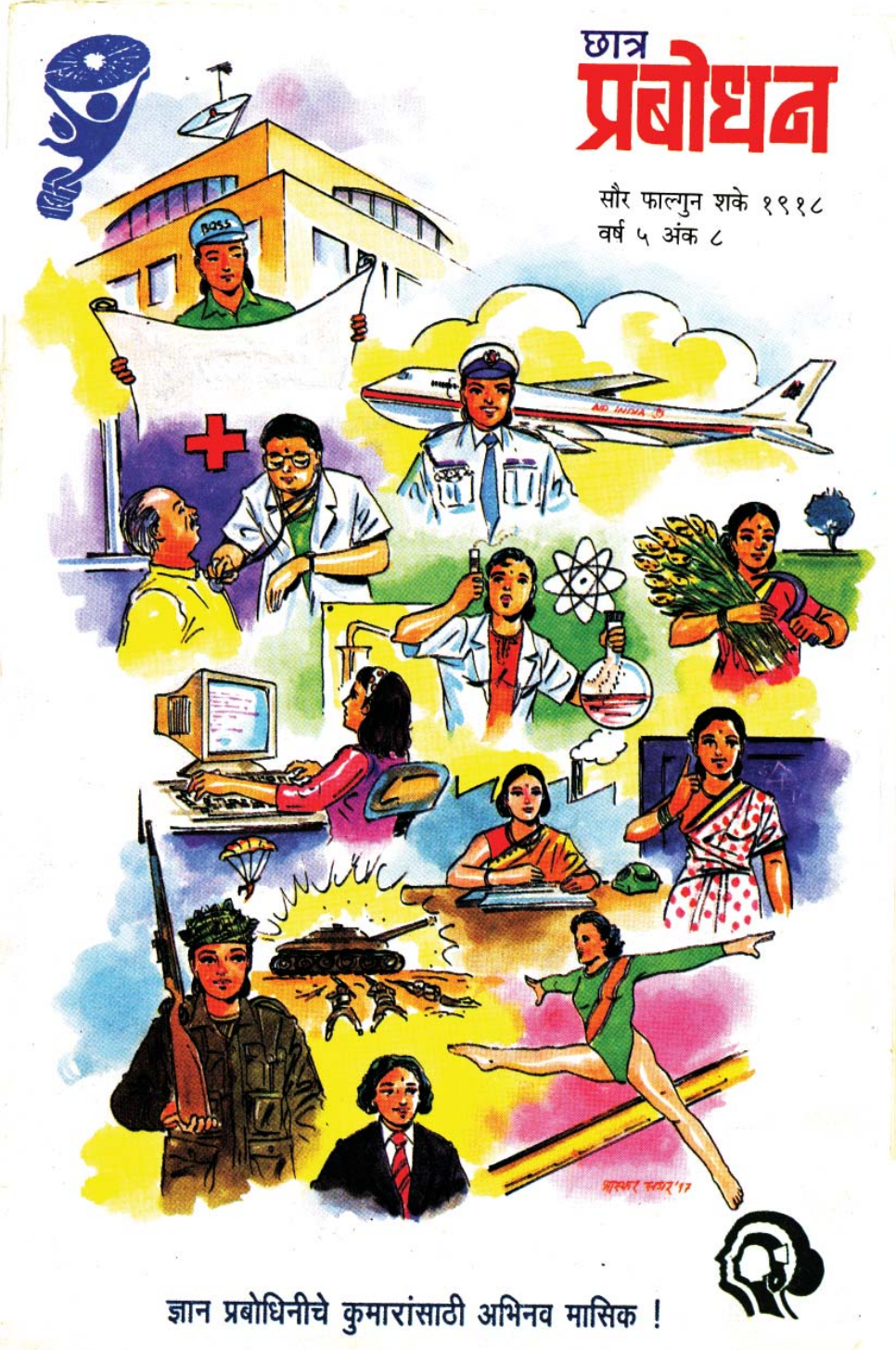

छात्र प्रबोधन

सौर फाल्गुन शके १९१८
वर्ष ५ अंक ८

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

ग्रामीण भागातील मुलींनी केलेली नेत्रदीपक क्रीडा प्रत्यक्षिके

पुण्याजवळील सिंहगडच्या परिसरातील शिवगंगा खोऱ्यातील ज्ञान प्रबोधिनीच्या ग्रामविकसन विभागाच्या किशोरी विकास प्रकल्पांतर्गत सहभागी होत असलेल्या मुलींनी केलेली शानदार प्रत्यक्षिके
(अधिक वृत्त आतील पानांवर) छायाचित्रे :- संदीप धुले

ॐ

छात्र

प्रबोधन

वर्ष ५ अंक ८
सौर फाल्गुन शके १९१८

इवली शल्ये रुपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी ने ज्योतिर्जगतात

संपादक प्रकाशक
महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E.,M.Ed.
विवेक पोंक्षे M.Sc.,B.Ed.
अनघा लवळेकर M.A.,B.Ed.
शैलजा देशमुख M.A.,M.Ed.

मुखपृष्ठ व आतील चित्रे
भास्कर सगर

अक्षर जुळणी
प्रिंट लिंक, पुणे - ५.
मुद्रक
प्रबोध संपदा, पुणे - २.

संपर्क
'छात्र प्रबोधन'
ज्ञान प्रबोधिनी
५१० सदाशिव पेठ,
पुणे - ४११ ०३०.
☎ ४७७६९९

प्रकाशन दिनांक
राष्ट्रीय सौर ९ फाल्गुन, शके १९१८
२८ फेब्रुवारी १९९७

वर्गणी
भारतात
वार्षिक - रु. १००/- द्वैवार्षिक रु. १८५/-
त्रैवार्षिक - रु. २७५/- आजीवन रु. २०००/
भारताबाहेर
वार्षिक - २५ डॉलर

• संवाद	२
• सामर्थ्याची उपासना	३
• विज्ञान कथा - प्रगाढ	७
• विज्ञानाचे क्षितिज खुले हे!	१३
• मोकळे आकाश	१७
• माझ्या मुली	२०
• बांबू फुलविणाऱ्या संशोधिका
आसावरी नाडगौडा	२३
• 'दवबिंदू जपणाऱ्या माई' विजयाताई लवाटे	२५
• पोरींना मोठं करायचं हाय!	
• गावकीत आमच्या ठरलंच हाय!	२८
• तुम्हाला माहीत आहे का?	३१
• वाचलेच पाहिजे असे काही - 'आयडेअर'	३२
• कविता पानोपानी	३४
• कथा शोधकांच्या-पीटर मॉल्किन	३५
• तेजस्वी धूमकेतू-हेलबाॅप	४०
• हाऽहाऽहाऽ	४२
• अभ्यासातील स्वावलंबन
शेवटच्या टप्प्यातील उजळणी	४३
• अनुभवातून शिक्षण	४६
• शिबिरांचे तपशील व भूमिका	४७
• स्थानिक कार्यालयांचे पत्ते	४८

पसरूनि इवले पिसारे, पाखरांचे सूर फिरती, रेशमाचा पोत त्याचा, गीत ऐसे वृक्ष गाती. १

छात्र प्रबोधन : ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

संवाद

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणीनो,

महाराष्ट्रातील विविध दौऱ्यांमध्ये काही सभासदांच्या घरी जाणे होते. तसे जळगावला सौरभच्या घरी गेलो असताना एक खूप आनंददायी चित्र बघायला मिळाले. इ.९वीतला सौरभ घरात आईला भाजी चिरून देत होता अन् त्याची धाकटी सातवीतली बहीण सोनाली छान गोष्टीचे पुस्तक वाचत होती. सुरुवातीला मला वाटलं हा दिखाऊपणा असेल आजच्यापुरता. पण नंतर त्यानेच सांगितलं की, 'मागच्या वर्षी 'जागतिक

महिला दिनाच्या' निमित्ताने छात्र प्रबोधनच्या अंकातील संवाद वाचून मी ठरवलं की, घरातली कामं आम्ही दोघांनी वाटून करायची. आज माझी पाळी आहे. म्हणून मी भाजी चिरतोय' मला त्याच्या बोलण्यावरून तो मनापासून बोलतो आहे का तोंडदेखलं हे चटकन कळलं नाही. पण मग नंतर त्याच्या आई-बाबांशी गप्पा मारताना त्याच्यात झालेला हा बदल त्यांनीच सांगितला. इतकंच नव्हे तर आता बाबाही घरातल्या काही कामात आईला मदत करतात. अन् त्यामुळे आई आता पेटी शिकायला बाहेर पडू शकते असंही त्याने सांगितले. आनंदाचा खूप सुखद धक्का होता तो मला.

असे आपल्या प्रत्येकाच्या घरात घडू शकेल का? भाजी चिरणं हे एक काम झालं. पण घरातली कितीतरी कामं फक्त मुलींनीच करायची अन् मुलांनी उनाडव्या करत बाहेर हुंदडायचं असं कसं बरं चालेल? कोणी सांगण्याची वाट न बघता मुलांनीच स्वतःहून घरातली सर्व प्रकारची कामं वाटून घेतली तर आपल्या बहिणींनाही स्वतःचे छंद जोपासायला, मनसोक्त खेळायला, शाळेतल्या कार्यक्रमात भाग घ्यायला वेळ मिळेल. अर्थात् हे सर्व करायचे ते उपकार म्हणून नव्हे तर कुटुंबातील एक सदस्य या नात्याने आपली जबाबदारी म्हणून!

जागतिक महिला दिन अशा पद्धतीने मुली-महिलांबरोबरच मुले-पुरुषांनाही साजरा करायला हवा तो या अर्थाने!

सर्व प्रबोधकांनीही 'घराघराचे दुर्ग झुंजवू झुंजू समरांगणी' हे लक्षात ठेवत स्वतःमधील सुप्त क्षमतांना व्यक्त करण्याची संधी घ्यायला हवी. त्यासाठी चिकाटी, प्रामाणिकपणा, परिश्रम करायची तयारी असायला हवी. असे परिश्रम ज्यांनी केलेत अशा कार्हीची उदाहरणे या अंकात तुम्ही वाचालच. त्यातून तुम्हाला ही प्रेरणा मिळावी ही अपेक्षा!

परीक्षा जवळ येऊ लागली तसतसे अभ्यासाचे वेध एव्हाना लागले असतील. १० वी - १२ वी चे प्रबोधक आता लवकरच बोर्डाच्या परीक्षेला सामोरे जातील. पूर्ण तयारीनिशी अन् आत्मविश्वासपूर्वक त्यांनी परीक्षा द्यावी यासाठी शुभेच्छा!

इतर सर्व प्रबोधकांनी येते महिनाभर जोरदार अभ्यास करून परीक्षेतही उत्तम यश मिळवायचंय. म्हणजे पुढील वर्षभर अनेक कार्यक्रमांमध्ये सहभागी व्हायला परवानगीची फारशी गरज भासणार नाही.

सुडूतील शिबिरांसंबंधी सविस्तर माहिती अंकात दिली आहे. लवकरात लवकर आपले नाव निश्चित करावे.

मासिकाबाबतच्या प्रतिक्रिया अधून-मधून आमच्यापर्यंत आवर्जून पोहोचवताय ना! मनसोक्त अभ्यासासाठी खूप खूप शुभेच्छा!

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

२ | सृजनाची पहाट तरलपणे अनुभवावी, ओळीओळीतील प्रकाशवलकं गात्रगात्रात झिरपू द्यावी.

छात्र प्रबोधन : निव्वळ मासिक नव्हे... कृतिशील उपक्रमांचा स्रोत...!

.....
माघ कृष्ण नवमी हा समर्थ रामदास्वामींचा
स्मरणदिन! त्या निमित्ताने 'सामर्थ्याची
उपासना' या त्यांनी मांडलेल्या अत्यंत
मौलिक व वैश्विक अशा विचारांचा हा
परिचय!
.....

महाराष्ट्रातील संतांनी - समाजाला
जीवनदृष्टी देण्याचे काम यशस्वीपणाने केले
आहे. ज्ञानोबा ते विनोबा हे महाराष्ट्राचे विचार
वैभव आहे. आपण 'पुंडलिक वरदा हरी
विठ्ठल' याचा जितक्या तन्मयतेने,
भक्तिभावनेने घोष करतो, तितक्याच
आवेशाने 'हरहर महादेव' ची गर्जना करून
एका वेगळ्या अस्मितेचे दर्शन युद्धभूमीवरून
घडवितो. अशी ही परंपरा जपून ठेवावी -
टिकवावी अशासाठी प्रयत्न करणाऱ्यांची
संख्या आजही टिकून आहे. या 'विचार'
वैभव-परंपरेतील एक एक संत अगदी निखळ
"अमृत" अनुभव देणारा असाच आहे.
याच परंपरेतील 'समर्थ-रामदास' हा महत्त्वपूर्ण
दुवा आहे.

'त्रिलोकी जितके प्राणी। शक्तीवीण
वृथा वृथा' याचे भान असणारा हा संत
होता. म्हणूनच पंढरपूरच्या विठोबाचे दर्शन
घेतले अन् त्यावेळी त्यांना विठोबाच्या ऐवजी
प्रभु रामचंद्राचे दर्शन होऊ लागले..... "का
रे उभा श्रीरामा?" तुझ्या हातातील धनुष्यबाण
कोठे गेले, असे विचारले ते यामुळेच!

जीवनातील सर्व प्रकारच्या समस्या
सोडविण्यासाठी राम आणि हनुमान हीच
उपास्यदेवते आवश्यक आहेत. याची प्रचीती
समर्थांनी घेतली होती. म्हणूनच प्रभु रामचंद्र
आणि हनुमान यांची भक्ती, उपासना

सामर्थ्याची उपासना

- डॉ. वामन वासुदेव गोगटे ।

सहाद्रिच्या कडेकपारी त्या घनगंभीर घुमती लहरी, दिशात भिराभिरली वायुची झुलुक एक नाचरी ॥ ३

With Best Compliments From SUNIKEM ENTERPRISES, PUNE.

म्हणजेच सामर्थ्याची उपासना यात कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव नाही, द्वैत नाही, याचे आकलन त्यांना झाले होते. शक्तीची, सामर्थ्याची उपासना ही जीवनात नित्य झाली पाहिजेच. कारण सर्व ऐश्वर्य आणि संपत्ती, शक्तीमुळेच मिळते. फक्त याचा प्रत्यय विवेकाने विचारपूर्वक घ्या.... आग्रहाने ते सांगतात. त्यांनी लिहिले....

‘ऐश्वर्य सर्व शक्तीचे।

विवेके प्रत्यये पाहा ॥

शक्ती आणि सामर्थ्य हे आजचे परवलीचे शब्द आहेत. शारीरिक शक्तीपासून यांत्रिक सामर्थ्यापर्यंत सर्वच बाबींचे आकलन करून घेणे आवश्यक आहे. जर यात गफलत केली तर या जीवनप्रवाहात आपले अस्तित्वच टिकून राहाणार नाही. जसे आकलन महत्त्वाचे, तशी उपासनाही महत्त्वाची आहे.

समर्थ रामदासांनी वापरलेला शब्द म्हैसमंगळू दीन-दुबळे, अशक्त, नेभळट अशा वृत्तीने राहून या जगात जगणे म्हणजे मरण्यासारखेच आहे, म्हणून व्यक्तिगत जीवनात शरीरसामर्थ्य आणि बुद्धिसामर्थ्य संपादन करणे याला पर्यायच राहू शकत नाही.

समर्थ रामदासांच्या शिष्यपरंपरेत ‘गिरीधर’ नावाचा एक शिष्य होता. त्यांनी ‘समर्थ-प्रताप’ नामक एक ओवीबद्ध ग्रंथ लिहिला आहे. घरात किंवा चार भिंतीत स्वतःला कोंडून घेणे अशी या नारायणाची (रामदासांचे पूर्व-आयुष्यातील नांव) वृत्तीच नव्हती. झाडावर चढणे, उतरणे, उड्या मारणे, अरण्यात-रानात निर्भयपणाने संचार करणे, गोट्या खेळण्यातही आपले कौशल्य

दाखविणे इत्यादी गुण वैशिष्ट्याचे वर्णन गिरीधराने अगदी तपशीलवार या ग्रथांत केले आहे “येके ठायी-न बैसती” असे उद्गार याच संदर्भात या चरित्रलेखकाने मोठ्या कौतुकाने काढले आहेत. टाकळीला नाशिकजवळ बारा वर्षे त्यांनी तपश्चर्या केली असे सांगितले जाते. सूर्याची उपासना म्हणजेच सूर्य नमस्कार हाही एक तपश्चर्येचाच भाग होता. ही शक्तिउपासना समाजात रूजावी-वाढावी यासाठी हनुमानाचे दैवत लोकांच्या पुढे आदर्श म्हणून ठेवले. हनुमानाची ‘मंदिरे’ गावोगाव उभारली पाहिजेत याचा पुरस्कार समर्थानी केलाच पण तो व्यवहात उतरविण्यासाठी शिष्यांना, समाजाला प्रेरित केले. प्रचंड शारीरिक सामर्थ्य, अत्यंत बुद्धिवान, एकांतिक निःस्वार्थी, समर्पणभाव, कठोर ब्रह्मचर्य या गुणांचे दर्शन रामदासांना हनुमानामध्ये झाले होते. वीर-मारुती आणि दास मारुती अशा दोन्ही प्रकारच्या मारुतींची देवळे त्यांनी उभारली. बलवान व मारुतीच्या माध्यमातून समाजात क्षात्रतेज वाढले पाहिजे याची विलक्षण तळमळ समर्थाना होती. म्हणून संपूर्ण रामायण न लिहिता, ज्याच्यायोगे हनुमानाच्या पराक्रमाचे दर्शन होईल, असे सुंदरकांड आणि युद्धकांड लिहिले. “दास मारुती” च्या रूपाने समर्पणभावाचे दर्शन घडविले.

समर्थानी शक्ति-सामर्थ्याच्या संदर्भात व्यक्त केलेले विचार म्हणजे त्यांनी वास्तव भौतिक जगाचे केलेले रोखठोक मूल्यमापनच होय. शक्ती असेल तर सर्व सुखे आपल्या पायाशी लोळण घेतात. याउलट शक्तीअभावी विटंबना स्वीकारावी लागते. एवढेच नव्हे तर दारिद्र्य, अपमान याशिवाय काहीच

४ श्रीरामाची स्वर्गीय श्रसने शब्दबद्ध झाली, दासबोध ही ध्वजा प्रभूची नभात फडफडली ॥

केदार देवगावकर याच्यावतीने छात्र प्रबोधनच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वाट्यालीस हार्दिक शुभेच्छा!

पदरात पडत नाही, असेही ते रोखठोक बजावतात. अशा आशयाच्या ओव्या पुढीलप्रमाणे आढळतात.

शक्तीने पावती सुखे ।
शक्ती नसता विटंबना ।
शक्तीने नेटका प्राणी ।
वैभव भोगिता दिसे ॥
कोण पुसे अशक्ताला ।
रोगीसे बराडी दिसे ।
कळा नाही बुद्धी नाही ।
युक्ती बुद्धी दुरावली ।
शक्तीने मिळती राज्ये ।
युक्तीने यत्न होतसे ।
शक्ती-युक्ती जये ठावी ।
तेथे श्रीमंत धावती ॥

अशा प्रकारे समर्थानी व्यक्त केलेली 'शक्ती उपासना' वैयक्तिक पातळीपुरती मर्यादित राहात नाही. तर शक्तीचा परीघ आणि कार्यक्षेत्र याचा क्रमशः विकास होतो, त्यातूनच त्यांच्या प्रगल्भ, राजकीय, सामाजिक जाणीवेचे दर्शन होते. शक्तीची उपासना करित असताना विवेक, साक्षेप, सावधवृत्ती व, दीर्घ प्रयत्न इ. गुणसंपदेचे महत्त्व वेळोवेळी सांगत आहेतच. प्रयत्नवादाचा एकान्तिक पुरस्कार करणारा हा वेगळाच महापुरुष होता.

कष्टेवीण फळ नाही । कष्टेवीण राज्य नाही ।
केल्यावीण होत नाही । साध्य जनी ॥
जिही उदंड कष्ट केले । ते भाग्य भोगून गेले ।
येर ते बोलताचि राहिले । करंटे जन ॥

सर्व प्रकारचे घेतले तर सर्व प्रकारचे भाग्य भोगण्याची संधी मिळते. एवढेच नव्हे तर 'राज्य'संपादन करण्यासाठी 'कष्ट' असलेच पाहिजेत. असा मूलगामी विचार

कितीही वैज्ञानिक प्रगती झाली तरी आपल्याला दुर्लक्ष करता येणार नाही. मानवी जीवनातील एक कठोर वास्तव, परखड सत्य त्यांनी साध्या सोप्या भाषेत ठेवले आहे.

धकाधकीची कामे करण्यासाठी भोळा भाव चालणार नाही, त्यासाठी बुद्धी, अभ्यास आवश्यक आहे, म्हणूनच

“अभ्यासे प्रकट व्हावे ।”

नाही तरी झाकोन असावे ॥

प्रगट होऊन नासावे । हे बरे नव्हे ॥

असा इशारा याच कारणासाठी देतात.

आजही कष्ट, अभ्यास, प्रयत्न या बाबींकडेविविध प्रसार-माध्यमांच्या बाजारात दुर्लक्ष होत आहे. कारण दैनंदिन नेहमीच्या जीवनातील 'साध्य-साधन' विवेक हरविला आहे की काय? अशी शंका येते. टी. व्ही. च्या विलक्षण मोहमयी आकर्षणामुळे आमही आजचे चैतन्यच गमावले आहे की काय, असा संभ्रम जाणत्या व्यक्तीला पडला तरी त्यात आश्चर्य नाही. विद्यार्थ्यांने अभ्यासाच्याच माध्यमातून कर्तृत्वसंपन्न व्हावे, असे समर्थानी अनेकवेळा, अनेक प्रकारे पटवून दिले आहे.

“अवगुण अवघेची सांडावे ।

उत्तम गुण अभ्यासावे”

हे सांगत असताना “प्रयत्न सांगती भला” असे समर्थनही केले आहे.

“यत्न तो देव जाणावा” असे स्पष्ट करताना वैयक्तिक जीवनात प्रयत्नाला सर्वोच्च स्थान रामदासच देऊ शकतात. दैववादी बनू नका. प्रयत्नवादी बना. जो आळशी आहे, तो दानवी प्रवृत्तीचा आहे असे सांगून त्याची कठोर निंदा केली आहे.

अशा प्रकारे एखादी व्यक्ती जीवनातच

मधुर स्वरांनी समर्थ वदती शब्दांच्या अभिमंत्रित पंक्ती; उल्हासून हसली ओळींमधुनी गाढ विरक्ती। ५

मंदार देवगावकर तर्फे प्रबोधकांना बलसंपन्न व आरोग्यपूर्ण वाटचालीसाठी शुभेच्छा!

आपल्या वैयक्तिक गुणसंपदेचा विकास करीत असताना कर्तृत्वाने, विचाराने, आचाराने, अधिकाधिक संपन्न होत असते. या नंतरचा काळ समाजासाठी, देशासाठी, धर्मासाठी आपल्या जवळील चांगले देण्याचा आहे, असा अत्यंत उचित, सल्ला समर्थानी दिलेला आहे.

आजच्या लोकशाही युगात याची किती आवश्यकता आहे, हे वेगळे सांगण्याची गरजच नाही: जाणत्या, शिकलेल्या माणसाने समाजापासून दूर फटकून न वागता समाजाचे नेतृत्व आपापल्या कार्यक्षेत्रात करावे, यासाठी समर्थ आग्रही आहेत.

बुद्धीची, सामर्थ्याची उपासना अन् त्याची निष्पत्ती समाजाच्या सर्वांगीण भल्यासाठी व्हावी असा अत्यंत वेगळा, पुरोगामी वाटणारा विचार समर्थानी लोकांच्या पुढे ठेवला.

सामाजिक बांधिलकी हा अत्यंत गुळगुळीत झालेला शब्द समर्थानी वापरलाच नाही. कारण त्यातील आशय समर्थाना काया-वाचा-मनोभावे उमगलेला होता.

**शिकले शब्द ते थोडे। जिव्हाळा पाहिजे बरा।।
जिव्हाळ्यावीणते आटो जिव्हाळा असता तगो।।**

असा जिव्हाळा आजूबाजूच्या समाजाबद्दल असलाच पाहिजे.

जर तो नसेल तर **“मढ्यास भेटले मढे। करील काय बापुडे।”** असा रोखठोक प्रश्न ते यासाठीच करतात.

अशा प्रकारे वैयक्तिक आयुष्य हे अधिक सार्थ, फलदायी, यशस्वी व्हावयाचे असेल तर एका विचाराची चौकट समर्थानी तुमच्या आमच्यापुढे मांडली आहे. या विचाराच्या चौकटीत कोणते रंग भरायचे, याचे स्वातंत्र्य समर्थानी आपणाला दिले आहे. कोणते चित्र

रंगवायचे, याबद्दलही समर्थ अनाग्रही आहेत. त्यांना रंग भरण्यात, चित्र रेखाटण्यात अधिक विविधता, अपेक्षित आहे. त्या अर्थाने ते सर्वसमावेशक, विशाल अशा विचारपरंपरेचे खंदेपुरस्कर्ते आहेत. असा विशाल जीवनपट जे समाजापुढे आपल्या चारित्र्यातून आणि व्यवहारातून ठेवतात, त्यांचा फार मोठा आदर समर्थानी आपल्या साहित्यातून केला आहे.

भूमंडळी सकळास मान्य।

तो म्हणो नये सामान्य।।

त्यासाठी-शाहणे करावे जन।

पतित करावे पावन।।

हेही पथ्य सांगितले आहे. एवढेच कौतुक समर्थाना मान्य नाही. त्याही पुढे ते अशा मोठ्या व्यक्तीचे वर्णन अधिक गौरवाने करतात.

“जे सत्कीर्तीचे पुरुष। ते परमेश्वराचे अंश।।”

जे समाजासाठी धडपडतात, त्यांना कीर्ती लाभते. ते जणू परमेश्वराचे अंश आहेत. अशा प्रकारे व्यक्तीच्या, समाजाच्या भल्यासाठी प्रत्येकाने आपली कार्यपद्धती निश्चित करावी व संपूर्ण जीवन अत्यंत आनंदमयी, सुखसंपन्न, विचारसंपन्न, सफल झाले ती आपले यश हे परमेश्वराच्या चरणी अर्पण करावे, हे समर्थ सांगतात तेव्हा भारतीय संस्कृतीचे सर्वश्रेष्ठ तत्त्व! “इदं न मम” याचीच अनुभूती घेता येते.

■ ■

डॉ. वामन वासुदेव गोगटे

विद्यानगर, विश्रामबाग रेल्वे स्टे. समोर,
विश्रामबाग - ४१६४१५ सांगली.

६ | **एक ज्ञानाचे लक्षण। ज्ञान म्हणिजे आत्मज्ञान। पाहावे आपणासि। आपण। या नाव ज्ञान।।**

With Best Compliments from - JAISONS ENGINEERING TECHNOLOGY, Pune

विज्ञान कथा

प्रगाढ

- डॉ. संजय ढोले

मात्र न्यायाधीश पुढे काय बोलणार आहेत याकडे होते.

आरोपीच्या पिंजऱ्यात तिशीतला एक तरुण उभा होता. त्याच्या चेहऱ्यावरून, प्रचंड मानसिक ताण व थकवा असल्याचं जाणवत होतं.. बरेच दिवस झोप नसल्याच्या खुणाही त्याच्या चेहऱ्यावर दिसत होत्या... डोळे

तारवटलेले, शरीराने तसा तो काटकुळाच, म्हणून तो सराईत गुंड नसावा याची खात्रीच पटत होती... चेहऱ्यावर दाढीचे खुंटे उगवलेले असतांना देखील, त्यामागचा त्याचा निरागस आणि आत्मविश्वासपूर्ण, निश्चल चेहरा लपून राहात नव्हता.

त्याच्या एकूण शारीरिक व मानसिकतेचा विचार करता, या तरुणाने काय गुन्हा केला असावा हा प्रश्न सर्वांपुढेच होता. एवढ्यात न्यायालयाच्या शांत वातावरणातून न्यायाधीश श्री. सत्कर्मी यांचा आवाज भेदत गेला. आरोपीकडे पाहात न्यायाधीश सत्कर्मी उतरले...

न्यायालयात भीषण शांतता पसरली होती. टाचणी पडली असती तरी त्या हॉलमध्ये निश्चितपणे प्रतिध्वनी निर्माण झाला असता. न्यायाधीश, वकील, प्रॉसिक्यूटर व समोर बसलेला प्रेक्षकवर्ग निःस्तब्धपणे, समोर असलेल्या आरोपीच्या पिंजऱ्याकडे पाहात होता. कान

ओळखीच्या लडिवाळ वाटा अनोळखी होत जातात, त्यांचे निरागस डोळे हिंस्र दिसू लागतात. ७

प्रायोजक : विश्वकुमार विश्वनाथ आर्किटेक्टस् प्रा. लिमिटेड, पुणे.

“डॉक्टर.. डॉ. शिंदे..तुम्हाला तुमच्या सफाईत काही सांगण्याची इच्छा आहे का?”

आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभा असलेल्या तरुणाचं नाव होतं डॉ. शिशिर शिंदे... क्षणाचाही विलंब न करता तो उत्तरला. “नाही, मिलॉर्ड... मला माझ्या सफाईत काहीही सांगायचं नसून, मी जो गुन्हा केला आहे, त्यास मीच सर्वस्वी जबाबदार आहे. आपण द्याल ती शिक्षा मी भोगावयास तयार आहे. मी जो गुन्हा केला आहे त्याचा मला मुळीच पश्चात्ताप होत नसून... उलटपक्षी जे घडलंय त्याबद्दल मी पूर्णपणे समाधानी आहे...”

डॉ. शिशिरच्या तोंडून हे शब्द एखाद्या भेदक किरणाप्रमाणे निघाले होते. “मिलॉर्ड... जे घडलं ते निवेदन करण्यास मी तयार आहे...”

“यू मे प्रोसिड मि. शिंदे!” न्या. सत्कर्मी उत्सुकतेने उद्गारले.

“मिलॉर्ड... मी कुठला, माझं गाव कुठलं, कुठल्या जातीचा, आई-वडील नावाचे प्राणी कुठं असतात, याची आजतागायत मला कल्पना नाही... आणि ते मी कधीही जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला नाही. कारण जेव्हा मला स्वतःला कळायला लागलं तेव्हा जग समजण्याचं ते फारसं वय नसलं तरी, आपण एका अनाथाश्रमात आहोत, याची पुरेपूर कल्पना होती. शिशिर शिंदे हे नाव कुणी दिलं याचाही थांगपत्ता नाही. पण कुणास ठाऊक त्या अनाथाश्रमाच्या वातावरणामुळे म्हणा अथवा माझ्या मनाच्या आतील उर्मीमुळे म्हणा... शिक्षणाची चाहूल लागून, माझ्या अंगी

त्याची बीजे रोवली गेली... आपलं कुणीही नाही याची बोचणी घेत शिक्षणाचा प्रवास सुरू झाला.

म्हणूनच जेव्हा मी विद्यापीठाच्या पदार्थविज्ञान विभागात व्याख्याता म्हणून रुजू झालो तेव्हा नकळत डोळ्यात अश्रू तरळले, हेही मानवी मनाचं एक कोडच होतं. पण कुणीही आम स्वकीय नसतांना, कौतुकाच्या दोन शब्दांचा मात्र मी भुकेला होतो. ती भूक एका माणसाने मात्र पूर्ण केली... ते म्हणजे माझे संशोधनाचे मार्गदर्शक प्रा. सुगवेकर; हा माणूस खंबीरपणे माझ्या पाठीशी उभा राहिला. जेवढ्या सहजपणे त्यांनी मला मार्गदर्शन केलं तेवढ्याच सहजपणे विद्यार्थी ते सहकारी प्राध्यापक म्हणून त्यांनी मला स्वीकालं. हा एकमेव माणूस ज्यांनी मला उत्तेजन दिलं.

मात्र त्या विभागात संशोधन करीत असताना व एक जबाबदार प्राध्यापक म्हणून काम करताना खूप तफावत जाणवली. तेथील किळसवाण राजकारण, हेवेदावे, गटबाजी पाहून ही एवढी मोठी मंडळी या थराला जाऊ शकतात यावर कधी विश्वासच बसला नाही... याचं कारण म्हणून आंतर-राजकारणाचे बळी ठरले - ते माझे मार्गदर्शक गुरू प्रा. डॉ. सुगवेकर. लबाड्या करून पुढे आलेल्या विभागप्रमुखांनी साध्या सरळ प्रा. सुगवेकरांवर सूडच उगवला. त्याचीच परिणती म्हणून त्यांना विद्यापीठ सोडून जाण्यास भाग पाडण्यात आले. माझ्या स्वतःच्या जीवनावर तो खरोखरच आघात होता. कारण त्यामुळं माझं मायेचं, आपुलकीचं छत्रच हरवलं होतं.

८ | ज्ञान म्हणजे जाणणे। अज्ञान म्हणजे नेणणे। विपरीत ज्ञान म्हणजे देखणे। येकाचे एक।।

प्रायोजक : महाराष्ट्र अॅग्रिकल्चर बायोटेक, पुणे 30.

प्रा. सुगवेकर गेल्यानंतर प्रयोगशाळेची धुरा मी सांभाळली होती. त्यातही विभाग प्रमुख प्रा. कावेकरांनी अनंत अडथळे आणून, “या शिंद्याला काय अक्कल आहे, त्याला काहीच येत नाही.” असा शिमगा चालू ठेवला. माझ्या पदावर त्यांनी अनेकदा अनेक आघात केले. पण यातही मी स्वतःला शांत ठेवून शक्य तेवढे माझे संशोधन पुढे चालू ठेवले.

विभागातील प्रशासकीय कामांचा बोजा आवरत, विभागप्रमुखांच्या खोचक आडव्या तिडक्या प्रश्नांकडे दुर्लक्ष करीत, मी स्वतः रात्ररात्र संशोधनात गढून जात असे. मी स्वतःला खूप मोठा शास्त्रज्ञ मुळीच समजत नाही. मी लहानच आहे. पण मी जे संशोधन क्षेत्रात काम करतो ते क्षेत्र म्हणजे ‘किरण भौतिक शास्त्र’. (Radiation Physics) या मधील तज्ज्ञांनीच माझा बऱ्याच वेळा सन्मान केला आहे. पण माझ्या विभागाने अथवा विद्यापीठाने याची दखल कधीही घेतली नाही.

मिलॉर्ड SSS पुढे मी सर्व गोष्टींकडे दुर्लक्ष करीत गेलो व त्याच प्रमाणात मी माझ्या संशोधनात लक्ष केंद्रीत करीत गेलो. याच दरम्यान मी माझ्या प्रयोगशाळेत, इलेक्ट्रॉन (accelerator) प्रवेगाच्या साहाय्याने रॅम (RAM), रॉम (ROM) या सारख्या मेमोरी चीप्सवर (Memory Chips) काम करीत होतो. वेगवेगळ्या किरणऊर्जांचे या चीप्सवर कमी जास्त प्रमाणात इलेक्ट्रॉन्सचा मारा करून पाहात होतो... आणि मायक्रोप्रोसेसरच्या साहाय्याने मी या चीप्सवर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करू लागलो. आश्चर्य म्हणजे, मी जी माहिती या चीप्समध्ये

साठवून ठेवली होती. त्यात बदल झाल्याचे मला आढळून आले. ही खरोखरीच आनंदाची बाब होती... वर्षानुवर्ष मी यात खपलो होतो व मनाजोगते परिणाम मिळालेही होते. यात आनंदित होणेही साहजिकच होते. ही एक सिद्धीप्राप्तीच होती. त्याचीच मा. विभागप्रमुखांना मी माहिती दिली. त्याची मुळीच दखल न घेता उलट त्यांनी असले फालतू काहीही सांगायला इथे येत जाऊ नकोस म्हणून बजावलं. मी निराश झालो होतो. पण आंतरिक प्रेरणेनं- ही प्रा. सुगवेकरांची देणगी, कितीही संकटे आली किंवा कुणी काहीही म्हटलं तरी आपण आपलं काम प्रामाणिकपणे करीत रहावं... याच जागीवेतून मी पुन्हा उभारीने जोमाने ते संशोधन करू लागलो.

मेमोरी चीप्सवर होणाऱ्या इलेक्ट्रॉन्सच्या परिणामांची दखल घेऊन. पुन्हा संशोधन सुरू केले. विविध ऊर्जेचे इलेक्ट्रॉन व वेगवेगळी किरणे वापरून मी या मेमोरी चीप्सचे परिणाम मिळविले... ते मानवाला खरोखरच उपयुक्त असेच ठरणार होते. त्याच वेळेस मी पॉटॅबल इलेक्ट्रॉन प्रवेगक बनवण्याचं किचकट कामही हाती घेतलं होतं. त्यासाठी मला नवी दिल्लीच्या डिपार्टमेंट ऑफ इलेक्ट्रॉनिक्स यांनी अर्थसहाय्य देऊ केलं होतं. मानव हातात इलेक्ट्रॉन प्रवेगक घेऊन फिरू शकेल, हे आव्हानच मी घेतलं होतं.

समांतरपणे मी अर्धवाहक मेमोरी चीप्सवर (Semiconductor Memory Chip) काम करून त्या संदर्भात विविध प्राण्यांचा अभ्यास करू लागलो होतो. उंदीर, मांजर इ. विविध प्राण्यांच्या मेंदूचा अभ्यास करून उंदीर हाच प्राणी मला

संशोधनासाठी योग्य वाटला होता. कारण उंदीर आणि मानव या दोहोंतील बरेच गुणधर्म सारखे असल्याने उंदरांवरचे परिणाम पहाणे मानवाच्या हितावह असते हे सिद्ध झाले होते. म्हणून मीही उंदीर हाच प्राणी निवडला होता.

उंदरावरचा प्रयोग तसा खूपच यशस्वी झाला होता. त्याच्या मेंदूच्या जडण-घडणी नुसारच मी प्रथम गॅमा किरणांचा व नंतर विविध ऊर्जा असलेल्या इलेक्ट्रॉन्सचा मारा केला. आणि मला उंदराच्या स्वभावदोषातले बरेच गुण, अवगुण अनुभवता आले. साधारण गणिताद्वारे १०० रॅड (रॅड हे शोषित प्रारणांच्या मात्रेचे एकक आहे.) एवढ्या इलेक्ट्रॉन्सचा व गॅमा किरणांचा मारा उंदराच्या मेंदूवर केल्याने, मला उंदराच्या दैनंदिन वागणुकीत भयंकर बदल घडून आल्याचे दिसले. हे बदल काही चांगल्या प्रमाणातही होते. या वेळेस मात्र मी या प्रयोगाची वाच्यता कुठेही केली नाही.

उंदरावरच्या यशस्वी प्रयोगाने मला माझेच उत्तेजन मिळाले होते. त्याच प्रेरणेने किंवा मानवी हितासाठी काहीतरी करावे या प्रेरणेने मी पुरता झपाटलो गेलो... आणि मानवासाठी याचा उपयोग करावा या हेतूने प्रेरीत होऊन, मानवी शरीरचनेच्या अभ्यासासहित; मानवी मेंदूचा अभ्यास करण्यास सुरुवात केली. त्या वेळेस मानवाच्या एवढ्याशा मेंदूचा, एवढा मोठा पसारा पाहून मीही स्तंभित झालो. मेंदूच्या तीन प्रमुख विभागांचा मी प्रामुख्याने अभ्यास केला.

ह्यावरून मला असे आढळून आले की, मानवी मेंदू हा एक संगणक असून

तो संवेदनाजन्य माहिती सतत गोळा करत असतो आणि तिचा व पूर्वानुभवातून संचयित केलेल्या माहितीचा उपयोग करून, दैनंदिन शारीरिक क्रियांचे नियंत्रण करतो. या सर्वांचा विचार करून व उंदरांच्या मिळालेल्या परिणामांचा उपयोग करून मी मानवी मेंदूचे काही क्षेत्र हे किरणांना प्रामुख्याने इलेक्ट्रॉन व गॅमा किरणांना संवेदनात्मक आहेत हे सिद्ध केले... आणि त्या परिणामांच्या साहाय्यावरूनच मी मानवी मेंदूमध्ये बदल घडवून आणण्यासाठी १ लाख ते १० लाख इलेक्ट्रॉन व्होल्ट ऊर्जा असलेला ५००० रॅड इलेक्ट्रॉन्सचा मारा केल्यास बदल घडू शकतो हे सिद्ध केले.

याच संशोधनाच्या दरम्यान आमच्या विभागात दर आठवड्याला होणाऱ्या 'फॅकल्टी क्लब' मध्ये या संशोधनावर व्याख्यान देण्यास विभागप्रमुख प्रा. डॉ. कावेकरांनी मला भाग पाडले. यामागे त्यांचा हेतू काय आहे हे स्पष्ट होते. पण मी कुठलाही किंतू मनात न आणता आपलं संशोधन इतरांपर्यंत पोहोचावे या जाणीवेतून मी हे व्याख्यान देण्यास राजी झालो.

शनिवारचा दिवस होता. व्याख्यान देण्यास मी सुरुवात केली होती. पहिली काही मिनिटं जाताच. प्रा. कावेकरांनी व त्यांच्या स्वकीयांनी अडथळे आणण्यास सुरुवात केली. मीही शांतपणे उत्तरे देऊ लागलो. पण कुणास ठाऊक प्रा. कावेकरांचा स्वतःवरचा ताबा सुटला होता. "हे संशोधन भंपकगिरी असून, निव्वळ फसवणूक आहे. डॉ. शिशिर यांना धड इंग्रजी बोलता येत नाही, या पदासाठी खरं तर त्यांची लायकीच नाही... असे

प्राध्यापक विद्यापीठात असतील तर मुलांचं भवितव्य काय आहे?... साध्या गोष्टींची त्यांना अक्कल नाही..”

मी सुन्न झालो होतो. माझाही उद्रेक होण्याअगोदर मी सर्व पारदर्शिका गोळा केल्या आणि तडक कुठलीही प्रतिक्रिया व्यक्त न करता सेमिनार रूममधून बाहेर पडलो.

त्या रात्री मी नुसता तळमळत होता. प्रा. कावेकरांचे एक एक शब्द तीरासारखे माझ्या हृदयाचा छेद घेत होते. एवढं अपमानित आणि तेही सर्व विद्यार्थ्यांसमोर होण्याची ही पहिलीच वेळ होती. त्या दिवशी मात्र माझ्या मृत स्वाभिमानाला खरंच ठेच पोहोचली होती आणि त्यातच मी तो कठोर निर्णय घेतला होता. ज्या संशोधनाचा आधार घेऊन प्रा. कावेकरांनी व वैयक्तिक सूड उगवला होता त्याच संशोधनाच्या पूर्ततेसाठी, त्यांच्यावरच हा प्रयोग करायचा निर्णय मी घेतला.

दुसऱ्या दिवशी प्रयोगशाळेत काही क्षणासाठी आलो होतो. माझ्या पीजन होलमध्ये एक पत्र पडले होते. त्यावर लिहिले होते, “प्रा. डॉ. कावेकर यांचे विद्यापीठाच्या मुख्य सभागृहात व्याख्यान”... आणि त्याच दिवशी मी तो प्रयोग करण्याचे ठरविले. ती एक सुवर्णसंधीच होती. कारण त्या व्याख्यानाला कुलगुरू, उपकुलगुरू आणि सर्व विभागप्रमुख उपस्थित राहाणार होते आणि अनुषंगाने त्याचवेळेस माझे प्रवेगकांचे (पोर्टेबल इलेक्ट्रॉन) कामही पूर्णत्वास आले होते.

आणि व्याख्यानाच्या आदल्या दिवशी मी माझ्या प्रयोगाची, विद्यापीठाच्या सभागृहात कुणालाही न

कळत पूर्तता केली होती.. आता वेळ होती ती फक्त व्याख्यानाची व माझ्या यशस्वी संशोधन प्रयोगाची

सभागृह पूर्णपणे भरले होते. प्रा. कावेकरांनी आपलं व्याख्यान सुरू केलं होतं. काही मिनिटे जाताच त्यांच्या बोलण्यातील सातत्य नाहीसे झाले. मधेच ते काहीतरी विसरून आठवण्याचा प्रयत्न करीत होते. उपस्थितांच्या साध्या प्रश्नाचे आकलनही त्यांना होत नव्हते. कुलगुरूंनी तुम्ही तयारी केली नाही का? म्हणून विचारताच, ते रागाने लालबुंद झाले होते. असंबद्ध बोलून या व्याख्यानाची पूर्तता केली होती. आपल्याला असं का झालं? याचं आकलनच त्यांना होत नव्हतं. आपण एवढी तयारी करून सर्व कसे विसरून गेलो. त्यामुळे एवढ्या सभागृहात आपली नाचक्की झाली. हीच बोच त्यांना सलत होती. त्यानेच त्यांना प्रचंड मानसिक ताण आला होता...”

माझा प्रयोग यशस्वी झाला होता व हेतूही साध्य झाला होता. किरणांच्या मान्यानंतर जसे उंदरी सैरभैर झाले होते; तसेच प्रा. कावेकरही झाल्याचे सिद्ध झाले होते. मी त्यांच्या मेंदूतील ज्ञानक्षेत्रात जेथे त्यांची सर्व माहिती गोळा होती, तेथेच पोर्टेबल इलेक्ट्रॉनमधून येणाऱ्या इलेक्ट्रॉन्सचा झोत केंद्रीत केला होता. इलेक्ट्रॉन्सची ऊर्जा व्होल्ट असल्याने ज्ञान कोषिकातील रिबोन्युक्लिडक आम्ला-मधील रेणूंचे आयनिकरण होऊन, हे रेणू कोषिकांच्या प्रथिन संश्लेषणात महत्त्वाचा भाग घेत असल्याने स्मृती संचय कोषिकांमध्ये प्रथिनांचा अभाव झाला. त्यामुळे मेंदूच्या संयोजनात्मक कार्यामध्ये

विरक्ती गळो देऊ नये। धारिष्ट्र चळो देऊ नये। ज्ञान मळिण होऊ नये। विवेकबळे ॥ ११

प्रायोजक : मे. आर. डी. वीरकर आणि कं. वीट कारखानदार. सिंहगड रस्ता, पुणे

अडथळे निर्माण होऊन प्रा कावेकरांच्या स्मृती नाहीशा झाल्या. तदनंतर आपण भाषण करू शकलो नाही, या अति स्वाभिमानाच्या भरात प्रचंड मानसिक ताण येऊन मेंदूवरचे संतुलन बिघडून, वेड्यात रूपांतर झाले. वेडेपणा हा त्यांच्या स्वभावात असलेल्या अति स्वाभिमानामुळेच आला.

“मिलॉर्ड... मी हा गुन्हा केला किंवा नाही, हे ठरविण्याचा अधिकार आपल्याला आहेच पण मला एक प्रश्न विचारावसा वाटतो तो म्हणजे... या सभागृहात प्रा. कावेकरांसारख्या अनेकप्रवृत्ती आहेत की ज्यांच्यामुळे इतरांनी मानसिक ताण घेऊन आत्महत्या केल्या आहेत. तर काही वेड्यांच्या इस्पितळात आहेत. अशा मानसिक छळ करणाऱ्यांना आपल्या कायद्यात काही शिक्षा आहेत का?... ती असेल तर मी कोणत्याही शिक्षेला सामोरे जायला तयार आहे. न्यायाधीश महोदय, शेवटी आपण जी शिक्षा द्याल ती मला मान्यच असेल; पण त्या अगोदर मला सांगावेसे वाटते की, मी प्रा. कावेकरांना त्यांच्या संभ्रमावस्थेतून बरा करू शकतो. त्यांच्यावर प्रयोग करण्याचा निर्णय घेण्याचं कारण म्हणजे, प्रा. कावेकरांसारख्या समाजात असलेल्या गिनीपीगना मला फक्त धडा शिकवायचा होता. जेणेकरून या अशा प्रवृत्ती समाजात पुन्हा येणार नाहीत. प्रा.कावेकरांचं आयुष्य पूर्णपणे जायबंदी करण्याचा अधिकार मला नाही. मी एक शास्त्रज्ञ आहे. आणि शास्त्रज्ञ हे नेहमीच मानवी हितासाठी काम करीत असतात. कुणाचं आयुष्य मोडकळीला आणण्यासाठी ते जन्मत नाहीत किंवा तो

अधिकारही त्यांना मान्य नाही. असे जर न घडले तर सामान्य जनांचा विज्ञानावर व विज्ञाननिष्ठा असलेल्यांवरचा विश्वासच नाहीसा होईल. तरी न्यायाधीश महोदयांनी मला विज्ञानावर असलेले हे काळे सावट दूर करण्याची संधी द्यावी. ”

डॉ. शिशिर शिंदेच्या निवेदनाने न्यायालयात पुन्हा शांतता प्रस्थापित झाली होती. सर्व सुन्न झाले होते. त्यांनी उपस्थित केलेल्या शेवटच्या प्रश्नाने सर्वांपुढेच नाही तर कायद्यापुढेही मोठा प्रश्न उभा केला होता.

त्यातच न्यायाधीश सत्कर्मीचा आवाज उमटला. सर्व जण श्वास रोखून त्यांचा एक एक शब्द टिपत होते.

“डॉ. शिशिर शिंदे हे एक हुशार व तरुण शास्त्रज्ञ आहेत. सामाजिक जाणीवही त्यांना आहे. पण त्याच वेळेस डॉ. शिशिर यांनी आपल्या ज्ञान-विज्ञानाचा उपयोग करून निसर्गाविरुद्ध जाण्याचा प्रयत्न केला आहे. तरी न्यायालयाने त्यांना शिक्षा देण्याचे ठरविले आहे. ती म्हणजे..... ‘डॉ. शिशिर शिंदे यांनी प्रथम प्रा. कावेकरांना संभ्रम अवस्थेतून बरं करून पुन्हा जोमाने संशोधन करून, येत्या दोन वर्षात मानवहितासाठी भरघोस असे कार्य करून दाखवावे, हीच ती शिक्षा.’

न्यायालयात सर्व लोकांच्या चेहऱ्यावरचा ताण सैल झाला होता. या आगळ्या वेगळ्या निर्णयाने सर्वच उल्हसित झाले होते. ■ ■

डॉ. संजय ढोले

भौतिकशास्त्र विभाग

पुणे विद्यापीठ, पुणे - ७

वनस्पती, प्राणी, कीटक, चंद्र-सूर्य, ग्रह-तारे, समुद्र, जमीन अशा निसर्गनिर्मित गोष्टींचे कुतूहल फार प्राचीन काळापासून माणसाला वाटत आलेले आहे. आणि या निसर्गनिर्मित गोष्टींचे रहस्य उलगडण्याचा त्याचा प्रयत्न अगदी आदिकाळापासून चालूच आहे. माणसाला बुद्धीचे फार मोठे वरदान लाभलेले आहे. या

बुद्धिसामर्थ्याने माणसाने कितीतरी शोध लावले. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान यांच्या साहाय्याने माणूस निसर्गावर विविध मार्गांनी विजय मिळविण्याचा प्रयत्न करतो आहे. अग्नी, कागद, विमान यासारखे शोध, चंद्रावर यशस्वीपणे पाऊल ठेवण्याची किमया, दूरध्वनीसारखी सर्व जगाशी संपर्क ठेवणारी यंत्रणा ही त्यातील अगदी थोडीशी उदाहरणे आहेत. माणसाने जे निसर्गात उपलब्ध आहे, त्याचा स्वतःच जीवन समृद्ध करण्यासाठी उपयोग करून घेतलाच, परंतु त्याचबरोबर विविध अभ्यास आणि संशोधन करून अनेक कृत्रिम गोष्टींचा शोध लावून आपले जीवन अधिकाधिक संपन्न करण्याचा यशस्वी प्रयत्न केल्याचे आपल्याला दिसून येते. त्यामुळेच आपण दूरदर्शनवरून घरबसल्या क्रिकेटच्या मॅचचा आनंद लुटू शकतो,

विज्ञानाचे क्षितिज खुले हे!

— कविता भालेराव

२८ फेब्रुवारी हा दिवस *राष्ट्रीय विज्ञानदिन* म्हणून साजरा केला जातो. विज्ञानाच्या अभ्यासाच्या विस्तृत कक्षा दर क्षणाला अधिकच विस्तार पावत आहेत. अशा काही नवीन संशोधन क्षेत्रांचा परिचय करून देत आहेत कविताताई भालेराव!

तर सूर्यग्रहणाचा उत्कट अनुभवही विज्ञानाच्या प्रगतीमुळेच आपल्याला मिळू शकतो.

नवीन शोधांनी विज्ञानाच्या कक्षा खूपच रूदावल्या आहेत. या शोधांमधील काही शोध माणसाला हितकारक ठरले. तर काही शोधांनी मानवसंहारासारखे फार मोठे संकट मानवापुढे उभे

राहिले. असे असले तरीही ही शोधांची मालिका सतत चालूच राहाणार आहे. मानवाच्या उत्क्रांतीपासून सुरू झालेला हा न संपणारा प्रवास आहे. या प्रवासातील काही नवनवीन शोधांची माहिती घेणे मनोरंजक ठरणार आहे.

मुलांनो, तुम्ही घरातल्या वस्तू डोळ्यासमोर आणून पाहा, विजेवर चालणारे दिवे, दूरदर्शन संच, निरनिराळ्या प्लॅस्टिकच्या वस्तू, टेलिफोन, नायालॉन पॉलिएस्टरचे तुमचे कपडे, सायकल अशी अगदी न संपणारी यादी तुम्ही करू शकाल. सतत नवीन शोध लागत असल्याने या यादीमध्ये भरच पडते आहे. वैज्ञानिकांनी भौतिक आणि रासायनिक शास्त्रांचा सखोल अभ्यास केला. या शास्त्रांच्या साहाय्याने प्रयोगशाळेत अनेक प्रयोग केले, आणि बऱ्याच यंत्रांची,

फोडूनि शब्दाचे अंतर। वस्तु दाखवि निजसार। तोचि गुरु माहेर। अनाथांचे ॥

१३

चि. हृषिकेश कुलकर्णीकडून प्रबोधकांना शुभेच्छा !

उपकरणांची निर्मिती केली. काही नवीन पदार्थ तयार केले, त्याचबरोबर प्रगत तंत्रज्ञानही विकसित केले. आज आपण काही शोधांची माहिती घेऊया.

वैज्ञानिकांनी प्लॅस्टिकचा शोध लावला आणि प्लॅस्टिकच्या अक्षरशः अगणित वस्तू तयार होऊ लागल्या. प्लॅस्टिक हे, एक बहुवारिक आहे. त्याचा उपयोग वायवहारात करण सोपे झाले आहे हे त्यातील अंगभूत वैशिष्ट्यांमुळे! काचेला पर्याय म्हणून हल्ली प्लॅस्टिक वापरले जाते. प्लॅस्टिकवर कोणतीही रासायनिक प्रक्रिया घडत नाही. प्लॅस्टिक गंजत नाही त्यामुळे कारखान्यात तीव्र रसायने ठेवण्यासाठी, मोठ्या प्रमाणात पाणी साठविण्यासाठी प्लॅस्टिकच्या टाक्या वापरतात. वजनाला हलके असल्यामुळे हलक्या मोटारी, मोपेडस, दाताच्या कवळ्या, हृदयाच्या झडपा आणि शरीराचे इतर अवयव तयार करण्यासाठी प्लॅस्टिक बहुमोल ठरले आहे. लहान मुलांची खेळणी, रुग्णालयातील विविध गोष्टींसाठी प्लॅस्टिक वापरले जाऊ लागले आहे. प्लॅस्टिकला कोणताही रंग देता येतो. ते विद्युत विरोधक आहे. त्याला चुंबकीय गुणधर्म नाही. या अशा विविध गुणधर्मांमुळे प्लॅस्टिकने माणसाच्या आयुष्यात अनन्यसाधारण महत्त्व मिळविले आहे.

वेगवेगळ्या उद्योगधंद्याबरोबरच सध्या शेतीसाठी प्लॅस्टिकचा वापर केला जात आहे. ह्या नवीन, प्रगत तंत्रज्ञानाला 'प्लास्टिकल्चर' असे म्हणतात. झाडांच्या बुध्याजवळील पाणी बाष्परूपाने उडून जाऊ नये म्हणून काळ्या प्लॅस्टिकचे आच्छादन वापरतात. हरितगृहे आणि पॅकेजिंगसाठीही

प्लॅस्टिक उपयुक्त ठरते आहे, हे तंत्रज्ञान जास्तीत जास्त शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे प्रयत्न होत आहेत.

अशा तऱ्हेने सर्व क्षेत्रांमध्ये प्लॅस्टिकचा वापर होत असला तरी प्लॅस्टिकमध्ये एक मोठा अवगुण आहे; तो म्हणजे प्लॅस्टिकचे विघटन होत नाही. याचा अर्थ, प्लॅस्टिकची एखादी वस्तु कितीही जुनी झाली, तरी ती कुजून नष्ट होत नाही, तर ती तशीच राहाते. त्यामुळे आता प्लॅस्टिकच्या मोडक्या, निरूपयोगी वस्तूंचा 'क चरा' फार मोठ्या प्रमाणात भारतात आणि परदेशात तयार होत आहे. यावर उपाय म्हणून 'जैविक प्लॅस्टिक' तयार करण्याचे प्रयत्न वैज्ञानिकांनी सुरू केले आहेत. यामध्ये प्लॅस्टिक बनविणारे जीवाणू योग्य द्रवरूप माध्यमात वाढविले जातात. शस्त्रक्रियेमध्ये घालण्यात येणाऱ्या टाक्यांचा दौरा हे या प्लॅस्टिकचे उत्तम उदारहरण आहे. हा दौरा आपोआप विरघळला जाऊन टाके काढण्याच्या वेदनांपासून रोग्याला मुक्तता मिळते. जैविक प्लॅस्टिकचा जास्तीत जास्त वापर करून प्रदूषणाची समस्या कमी करण्यास हातभार लावावा लागेल. बटाट्याचे वेफर्स हा तर सर्वांच्या आवडीचा अगदी आंतरराष्ट्रीय कीर्ती मिळविलेला पदार्थ आहे. परंतु बटाट्याचे काच तळून खाल्ले असता शरीराला जास्त उष्मांक मिळतात आणि त्यामुळे साहजिकच शरीरामध्ये जास्त प्रमाणात चरबी साठते. वजनाचा काटा 'धोक्याचा कंदील' दाखवू लागतो. कुठलाही प्रश्न असो किंवा समस्या, माणसाचा तल्लख मेंदू त्यावर उपाय शोधण्यासाठी हिरिरीने कामाला लागतो.

१४ | चित्त सुचित करावे। बोलिले ते जीवी धरावे। सावध होऊन बैसावे। निमिष्य येक।

प्रायोजक : स्वस्तिक बिल्डर्स(अनिल लोंढा, राजेंद्र गोठी) मखमलाबाद नाक्याजवळ, नाशिक 📞

या प्रश्नावर जीवतंत्रज्ञान शास्त्रज्ञांनी आपले संशोधन सुरू केले आणि त्यात यशही मिळविले. आज जनुक अभियांत्रिकीच्या साहाय्याने नेहमीच्या बटाट्याचे कंद तयार केले. त्यासाठी मदतीला घेतले आतड्यतील सामान्य जीवाणू ई कोलाय. (E.Coli) या जीवाणूमधील स्टार्च निर्माण करणारे जनुक बटाट्यामध्ये घातले. हा बटाटा लवकर शिजतो आणि इतर बटाट्यांपेक्षा जास्त तेल शोषून घेत नाही. त्यामुळे अशा बटाट्यांपासून केलेले वेफर्स

खाणे आरोग्याच्या दृष्टीने केव्हाही लाभदायकच आहे. वाळवंटात उगवणाऱ्या एक प्रकारच्या गव्हाच्या जातीशी संकर करून गव्हाची नवी जात तयार करण्यात यश मिळाले आहे आणि खार जमिनीतही या गव्हाचे पीक चांगले येते, हा या नवीन जातीचा विशेष गुणधर्म आहे. जनुक अभियांत्रिकीच्या

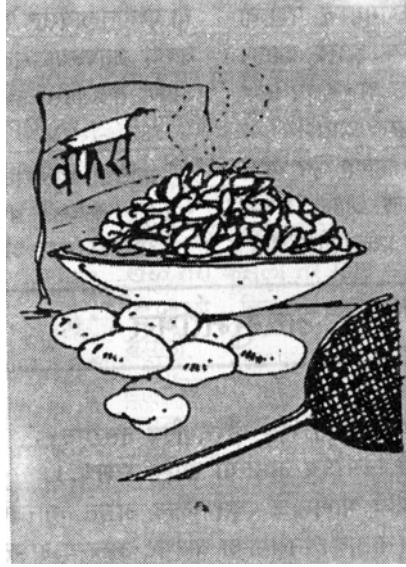
साहाय्याने आज अनेक वनस्पतींच्या नव्या जाती तयार करणे शक्य झाले आहे. जैवतंत्रज्ञानाने आपल्याला बिन बियांची द्राक्षे खायला मिळत आहेत. सफरचंदाचे झाड म्हणजे लहान वृक्ष असतो. परंतु आता उंच सरळ वाढणऱ्या सफरचंदांच्या झाडांमुळे सफरचंदाचे उत्पादन दुपटीने

वाढले आहे. परिणामी सफरचंदाची चव सामान्य लोकांनाही चाखता येणे शक्य होत आहे.

‘लेसर’ या शास्त्रीय तंत्रज्ञानाचा शोध लागला आणि केवळ पदार्थविज्ञानातच नव्हे तर इतर शास्त्रशाखांमध्येही त्याच्या उपयुक्ततेमुळे हे तंत्रज्ञ फारच लोकप्रिय झाले. आता तर केवळ प्रयोगशाळेतच नव्हे तर सर्वसामान्य माणसांनाही हे तंत्रज्ञान वरदान ठरले आहे.

लेसर हा शब्द Light Amplifica-

tion by Stimulated Emission of Radiation (LASER) या शब्दसमूहाच्या आद्याक्षरांनी बनलेला आहे, वीज, प्रकाश-तरंग यासारख्या शक्तिमान उर्जास्रोतांचा यामध्ये उपयोग करतात. किरणांना दिशा देण्यासाठी निर्दोष

रचना असणारे आरसे वापरलेले असतात. दोन आरशांमध्ये उर्जेचे फोटोश मागे-पुढे परावर्तित केले जातात. प्रत्येक फोटोन पुन्हा पुन्हा होणाऱ्या परिवर्तनामुळे अनकेदा क्रियाशील माध्यमातून जातो; आणि अनेक उत्सर्जने घडून येतात. लेसरमधून बाहेर पडणारा प्रकाश अतिशय प्रखर,

उजाड माळावरती केव्हा सांडत जाते हिरवे काहूर, कधी अचानक आटून जातो जलधारेचा शेवटचा सूर. १५

प्रायोजक : नातू चॅरिटेबल ट्रस्ट, पुणे

एकाच दिशेने जाणारा, एकवर्णी आणि सुसंगत असतो.

वरील वैशिष्ट्यांमुळे लेसरची उपयुक्तताही वाढत चालली आहे. शस्त्रानिर्मिती, संदेशवहन, माहिती संकलन इत्यादी क्षेत्रात लेसरचा उपयोग दिवसेंदिवस वाढतच आहे, वैद्यकीय व्यवसायात विशेषतः निरनिराळ्या शस्त्रक्रियांमध्ये लेसर महत्त्वाची कामगिरी बजावत आहे. लेसरमुळे रक्तस्रावविरहीत मेंदूची शस्त्रक्रिया, डोळ्याच्या शस्त्रक्रिया, रक्तवाहिन्यातील गुठळ्या नाहीशा करणे, निरोगी पेशींना धक्का न लावता कर्करोगग्रस्त पेशींचा नायनाट करणे शक्य झाले आहे. कारखान्यांमध्येही धातूला अचूकतेने छिद्रे पाडण्यासाठी लेसर वापरले जाते.

विज्ञानप्रवासाची ही कहाणी फार मोठी आहे. ही कहाणी सफल आणि संपूर्ण करण्यासाठी माणूस सतत प्रयत्नशील

आहे. एकीकडे संगणकासारख्या अजब यंत्राची मानवाने निर्मिती केलेली आहे. तर दुसरीकडे सौरऊर्जेवर चालणारे विमान तयार करण्यातही यश मिळविले आहे.

निसर्गाचा आदर राखून, त्याच्याशी मैत्री ठेवून तुम्ही मुलांनी लहापणापासूनच विज्ञानाचा डोळसपणे उपयोग करण्यास शिकले पाहिजे. कारण तुमच्यातूनच एकविसाव्या शतकातील नवे वैज्ञानिक तयार होणार आहेत. नवीन संशोधनाने, अभ्यासाने या पृथ्वीतलावरील सजीवांचे जीवन समृद्ध करणे आपल्या सर्वांच्याच हातात आहे आणि तेच हिताचेही आहे, हे नक्की!

कविता भालेराव

१२, कृष्णाई अपार्टमेंट,
संघवी नगर, आय.टी.आय.
औंध, पुणे ४११ ००७.

नवसुभाषिते

म.वि.कोल्हटकर,सातारा

१. रक्ताचा रंग

कृष्णस्य शोणितं रक्तं गौरवर्णस्य तत्समम् ।

वर्णभेदो निसर्गाय अमान्यो नास्ति संशयः ॥

अर्थ :- कृष्णवर्णीय माणसाचे रक्त लाल असते. गौरवर्णीयांचे पण लालच असते (तात्पर्य) निसर्गाला वर्णभेद अमान्य असतो यात संशय नाही.

२. निरंतर अभिषेक

देहं देवालयं विद्धी तस्य गर्भगृहे स्थिता ।

यकृतनाग्नी महापिण्डी सततं कार्यव्यापृता ॥

तस्याः नित्याभिषेकश्च क्रियते भाविकैः जनैः ।

चहापेयविशेषैण स्फूर्तिलाभाय सत्वरम् ॥

अर्थ:- देह हे देवालय आहे असे जाण. या देवळाच्या गाभान्यात यकृत नावाची मोठी पिण्ड सतत कार्य करित असते. भाविक लोक चहा नावाच्या विशेष पेयाने या पिण्डिला झटपट उत्साही लाभावा म्हणून नित्य अभिषेक करित असतात.

८ मार्च हा दिवस 'जागतिक महिला दिन' म्हणून साजरा केला जाते. महिलांना आत्मविकासाची अनेक क्षितिजे आज उपलब्ध आहेत. तरीही रुढी, संस्कृतीच्या नावाखाली कधी कळत तर कधी नकळत स्त्रीचे स्थान दुय्यमच मानले जाते. नव्या पिढीतील प्रत्येक मुलगा व मुलगी यांच्या मनातील हा भेद पुसला जायला हवा. प्रत्येकाच्याच काही मर्यादा तर काही बलस्थाने असतात. त्यांची जाणीव ठेवून सर्वांनीच आत्मनिर्भर बनायला हवं.

'मोकळे आकाश' मध्ये तुमच्या मनात असणाऱ्या काही प्रश्नांची उत्तरं तुम्हाला मिळतील. शिवापूरसारख्या ग्रामीण भागातील युवतींनी केलेली जोमदार क्रीडा प्रात्यक्षिकं, आदिवासी भागात काम करताना आदिवासी मुलींच्या जाणवलेल्या क्षमतांचा परिचय तर काही कर्तृत्वाच्या बळावर आयुष्यात उच्च ध्येयाप्रत पोहोचणाऱ्या महिलांचा परिचय असे स्त्रीजीवनाचे विविध रंग येथे तुम्हाला पाहायला मिळतील.

प्रा. वनिता पटवर्धन

“ए आई ग, एक आनंदाची बातमी आहे. आज आमच्या शाळेत कबड्डीचा संघ निवडला. माझीपण निवड झालीय. आता रोज शाळा सुटल्यावर सरावासाठी थांबायला लागेल हं!”

दीपाचा उत्साह नुसता उतू जात होता.

“पुढे झाला दांडोपणा आता! १३ वर्षांची घोडी झाली तरी घरकामाकडं कणभर लक्ष नाही आणि खेळ तरी कसला तर म्हणे कबड्डी!” दीपाची आजी पुटपुटली. बिच्चारी आई, आपली तात्पुरती गप्पच बसली.

“दादाला मात्र अगदी पैसे भरून टेनिस खेळायला पाठवा... आणि मला मात्र... आमच्या गुणांची कदरच नाही कुणाला...” दीपा रडवेली झाली.

लहानपणापासूनच दीपा इतर मैत्रिणींपेक्षा चांगली दणकटच! बाहुला-बाहुलीचं लग्न, भातुकली असले खेळ तिला मुळीच आवडायचे नाहीत. खूप खेळावं, भरपूर अभ्यास करावा, भरपूर दमावं, छान साध राहावं - आताशा तिच्या मैत्रिणीही तिची चेष्टा करायच्या. त्यांचं काहीतरी नाजूक आवाजात कुजबुजणं चालायचं, नटणंथटणं हे त्यांच्या गप्पांचे विषय असायचे. आजी कधीतरी ओरडायची - “ती नीता बघ कशी छान राहाते! नाहीतर आमचं हे ध्यान!”

काल शाळेमध्ये आगरकरांवरचा एक

वाटेवरच्या फुलाफुलांचे कायमचे मी ऋणी असावे; वार मजवरी करणाऱ्यांचे हात मला अज्ञात असावे. १७

शिरिष पोंक्षे व प्रसाद पुरंदरे यांच्याकडून धडपडणाऱ्या प्रबोधकांना शुभेच्छा!

धडा बाई शिकवत होत्या. त्यांनी स्त्रीशिक्षणासाठी केलेले प्रयत्न - स्त्रीपुरूष समानतेचे आग्रहाने मांडलेले विचार ऐकतांना दीपा भारावून गेली होती. बाई म्हणत होत्या, “आज स्त्रिया शिकताहेत - पुरुषांच्या बरोबरीने सर्व क्षेत्रात चमकतायत. पण तो काळ खूप वेगळा होता.” दीपा विचारात पडली ‘खरंच का काळ बदललाय? वरवर समानता दिसतेय खरी पण आतून बदल झालाय का खरंच?’

समजायला लागल्यापासून तिला जे जाणवत होतं - त्यात स्त्री-पुरुषांकडे बघण्याचा सगळ्यांचा दृष्टिकोण वेगळा होता. पुरुषांनी करायची कामं, स्त्रियांची कामं ही वाटणीदेखील ठरून गेली होती. तिच्या भोवतालच्या अनेकजणी आपापल्या नवऱ्याच्या छायेत राहून सुरक्षित जीवन जगण्यात आनंद मानत होत्या. घरात त्याग करायचा तो घरातल्या स्त्रीनंच.

खरंतर दीपालीची आईही खूप हुशार होती. खूप वाचायची, बोलायची कमी... पण तिच्या शांत अबोल व्यक्तिमत्त्वातली जाण खूप बोलकी होती. नोकरी करायची खरी - पण उरलेला वेळ मात्र घर - संसार - मुलं यातच जायचा. संध्याकाळी आई-बाबा दोघंही दमून घरी यायचे. बाबा जरी आईला मदत करायला लागले की आजी पुटपुटायची “बिचारा दमून आलाय पण जरा म्हणून स्वस्थता नाही.”

आई काही बोलायची नाही. तिच्या सहनशीलतेचा दीपाला कधीकधी राग यायचा तर कधी कौतुक वाटायचं. पण दीपा आणि तिचा दादा नितिन यांच्यात मात्र ती कधी भेदभाव करायची नाही. आजीकडे दुर्लक्ष करून नितिनलाही तिच्या बरोबरीने घरातलं

काम करायला लावायची. बोलण्यावागण्याचं स्वातंत्र्य आणि आवश्यक बंधनही सगळ्यांना सारखीच!

पण तिच्या सगळ्याच मैत्रिणींच्या घरी असं वातावरण नव्हतं. नीताचा भाऊ सुमित - त्याचा घरात काय रूबाब विचारता. त्याला कधी घरातली कामं सांगायची नाहीत. वर आई म्हणायची, “जाऊ दे ग! तो मुलगा आहे. पण मुलीच्या जातीला कसं सगळी कामं यायला हवीत! आणि वागणं कसं सौम्य हवं!”

नीता चिडायची.

दीपा सुद्धीत कधीतरी तिच्या मावशीकडे जायची. घरात समृद्धी भरपूर - मावशीलाही घरात मान होता. पण तो केवळ गृहलक्ष्मी या एका विशिष्ट मयदिपर्यंत! दीपाला तिथे मुळीच आवडायचं नाही.

घरामध्ये दीपा सगळ्यात लहान. गेल्याच महिन्यात तिच्या ताईचं लग्न झालं. नुकतीच M. B. B.S. झाली होती; पण लग्न ठरलं म्हटल्यावर आजीची भुणभुण - ‘अग, आता घरातलं सगळं काम यायला हवं हं! आता रोज एकएक पदार्थ करून बघ!’ दीपा मोठी फटकळ - लगेचच तिच्या चुलतभावाचं लग्न होतं - ती आजीला म्हणाली सुद्धा “आजी आता आनंददादालाही घरातली काही कामं करायला शिक म्हणून सांग ना!”

खरंतरं ‘स्त्री-दाक्षिण्य’ वगैरे कल्पना तिला अजिबात मान्य नव्हत्या. ‘माणूस-दाक्षिण्य’ असा नवीन शब्द आता रूढ व्हायला हवा असं तिला वाटायचं. मुली म्हणून काही मर्यादा असतील तर काही सामर्थ्यही आपल्याजवळ आहेत हा भरपूर आत्मविश्वास तिच्या जवळ होता. तिच्या वर्गात अभ्यासात, खेळात वक्तृत्वात सर्वत्र

१८ निष्पाप ओल्या अंक्रांना, स्पर्श झळ्यांचे नको, त्या उदासी सावल्यांनी, कलांत तू होऊ नको.

छात्र प्रबोधनच्या यशस्वी वाटचालीसाठी शुभेच्छा! ‘हेजीब’ सौमित्र गोसावी, पुणे.

मुली मुलांच्या बरोबरीने चमकत होत्याच. पण लहानपणापासून ती बघत आली होती की 'मुलगा आणि मुलगी'.... यांच्याकडे बघण्याचा एक विशिष्ट दृष्टिकोन पूर्णपणे बदलत नव्हता.

आजही आजीचा सूर ऐकता आपल्याला खेळायला मिळेल की नाही अशी धाकधूक दीपाला वाटायला लागली. खरंतर आपल्या घरात मोकळं वातावरण आहे तर ही अवस्था. मग बाकीच्यांचं काय होत असेल. त्यांच्याकडे कामाला येणाऱ्या बाईची मुलगी रंजना तिच्याच तर वयाची होती. आईबरोबर कामाला यायची. वाचायची तिला खूप आवड! दीपाची गोष्टीची पुस्तकं वाचत बसायची. तिचा भाऊ मात्र उनाड - तो शाळेत जायचा आणि रंजना मुलगी म्हणून

आईबरोबर कामाला!

“झोपलीस का ग दीपा!” आईचा मूढ स्वर कानावर पडताच दीपाला रडूच फुटलं.

“मने, आजीचं म्हणणं एवढं काय मनावर घेतलंस?” हे बघ, म्हाताऱ्या माणसाला दुखावायचं नाही म्हणून मधाशी काही बोलले नाही ग! तुला जे काही शिकायचं असेल ना, त्याच्या आड मी कुणाला येऊ देणार नाही बघ! मुलगा मुलगी असा भेद मी तुमच्यात कधीतरी केलाय का? दोघंही खूप मोठे व्हा - समर्थ, स्वतंत्र व्हा.”

आजीसारख्या विचारांची अनेकजण भेटतील व वर्षानुवर्षे समाजात रूजलेले समज मोडायला वेळ लागेलच ना? आणि एक गोष्ट लक्षात ठेव आपल्या मूळ प्रवृत्ती लक्षात घेऊन मनाला योग्य वाटेल तसंच वागावं. सुदृढ शरीर आणि निर्भय मोकळं मन या गोष्टी दोघांजवळही हव्यातच ना! एकमेकांना समजून वागलं की काहीच अवघड वाटेनासं होतं बघ! उगीच काहीतरी डोक्यात घेऊन बसू नकोस. मोठी होशील तसं तुझं तुलाच आपोआप कळायला लागेल. फक्त मन बथ्थड होऊ द्यायचं नाही.”

“झोप बघू आता! उद्या जायचंय ना सकाळी लवकर शाळेत?” आईचा हात दीपाच्या अंगावर फिरत होता. किती शांत वाटत होतं. तिच्या मनातले गोंधळ थोडे मिटले होते. समोरच्या खिडकीतून स्वच्छ चांदण्यांनी भरलेलं मोकळं आकाश दिसत होतं-----

■ ■

प्रा. वनिता पटवर्धन

इ- १ निरंत कालनी

बिबेवाडी पुणे ३७.

भुकेजल्या आभाळाला द्यावी मूठभर कणी, तहानलेल्या सागराला द्यावे शिंपीभर पाणी.

१९

जे अन्न आपणास खाण्यास अयोग्य आहे, ते खाऊन उंदीर आपल्या आरोग्याचे रक्षण करतो - उद्धय भवाळकर.

ह्या माझ्या मुली. ही रेश्मा पावरी. ही इला पाडवी. ही सुषमा गावीत. ही जेमा वळवी. इतक्या? एवढ्यांनीच काय झालंय! आणखी खूप खूप आहेत. गेली २२/२३ वर्षे मी 'बाई' आहे ना त्यांची! मग अशी कशी हो ह्यांची आडनावं? पावरी, गावीत, पाडवी, वळवी? अरे त्या त्यांच्या जाती आहेत. आणखीही आहेत मावची, भिल्ल. ह्या काही पुण्या मुंबईच्या मुली नाहीत. ह्या खूप खूप दूर राहतात तुमच्यापासून. लहानपणी पुस्तकात धुळे जिल्हा नाव वाचलेय का? त्यातला नंदुरबार तालुका. शिरीषकुमारचा का? हो तोच, त्यातल्याही पाड्यात राहतात या. पाडा? अरे, तुम्ही खेडोपाडी नाही का म्हणत? ते पाडे. म्हणजे १०/१५ झोपड्यांची वस्ती. नावे बघा ठाणेपाडा, डोंगरपाडा, बंधारपाडा, चिंचपाडा, अक्कलपाडा. ह्यांची ही घरे म्हणजे झोपड्या-गवताच्या व मातीने शाकारलेल्या. त्यांना दारे नसातात. व धान्य भरायला गवताच्या मोठ्या कणग्या. त्याही मातीने सारवलेल्या अंड्यासारख्या आकारच्या, पुरुषभर उंचीच्या ह्या कणग्यांत तुम्ही सहज लपाछपी खेळू शकाल.

इथल्या मुलींची गोष्टच वेगळी आहे. अरे, पिण्याचे पाणी आणायला उन्हाळ्यात ५/५ मैल डोंगरात दूर जावे लागते त्यांना! असे असताना कसली शाळा न कसलं हायस्कूल. त्या कधी अर्धे अंतर चालत तर कधी मिळाली तर एस.टी. असं करत शाळेत येतात. नंदुरबारला काहीजणींना शाळा शिकायला मिळते. सगळ्यांना कुठे

माझ्यामुली

लतिका म. कुळकर्णी.

मिळतंय शाळेत यायला, बाई ह्या, ह्या आमच्याशी बोलत का नाहीत? त्यांना आमचं बोलणं समजत नाही का? होऽ छान समजतं. पण मुळातच त्या लाजाळू आणि अत्यंत शांत आहेत. बोल ग इला तुमच्या भाषेत. काय म्हणाली बाई ती? ती म्हणाली, 'तुझं नाव काय?' अगं मलाही त्यांची भाषा येत नाही. पण आपली भाषा त्यांना येते ना म्हणून त्या आपल्याशी मराठीतच बोलतात. बाई पण बोलताना ती इतकं गोड बोलली की मला वाटतं नक्कीच तिनं संगीताच्या परीक्षा दिल्या असाव्यात. खरंय तुमचं म्हणणं. त्यांची भाषा कानाला अत्यंत गोड लागते. आपल्याला कळत नाही ना? मग नुसतं ऐकत बसतो आपण. पक्ष्यांचा किलबिलाट ऐकतो तसं. अगदी तसं वाटलं ना? तेच तर गुरु आहेत त्यांचे लहानपणचे. पक्ष्यांसारखंच मुक्त जीवन.

ह्या इलाकडे बघितलं का? कशी उंच सडसडीत हसतमुख आहे ही मुलगी. हिचं नाव इला. ही कबड्डीमध्ये ५/५ जणींना भारी आहे. एकदा दुसऱ्या पार्टीत गेली की ५/५ जणींना खेचून घेऊन येते. कोणी तिच्या वाटेलाच जात नाही. थेट स्टेट लेव्हलला जाऊन आलीय. अशा ५/७ इला एकत्र केल्या की तुमची छुट्टी, फार काटक व ताकदवान आहेत इथल्या मुली. डोंगरात राहून भीती हा शब्दच

२० नयनी तुझ्या हिंदाळते, ते गीत वेडे भाबडे, गीतातल्या स्नेहाळ ज्योती, तू कधी विझवू नको.

A. V. BHAT HOUSING COMPANY, 1348 Sadashiv peth, Pune 30.

त्यांना माहीत नाही. ही रजनी गावीत. ही तर इतकी लाजरी की जेव्हा १२ वीला बोर्डात इंग्रजीचे प्रथम बक्षीस मिळाल्याचे मी रेडिओवर ऐकले तेव्हा चकितच झाले. हुशार आहे हे माहीत होतं मला. पण इतकी असेल हे नव्हतं हं माहीत! इतक्या शांत असतात वर्गात की समजतच नाही की ह्या आहेत किंवा नाहीत. ह्यांचाच एक वर्ग केला तर मला कधीच 'गप्प बसा' म्हणावे लागणार नाही. ही सुषमा डॉक्टर झालीय. ही रजनी बँकेत ऑफिसर आहे. आहेत ना माझ्या मुली हुशार? ह्या फक्त हुशारच नाहीत तर फार फार चांगल्या आहेत. बघितलं ना आपण त्यांच्या पाड्यावर गेलो तर 'बाई बाई' करत कशा धावत आल्या. प्रत्येकाला वाटतं बाईंनी आपल्या घरी यावं. 'अतिथी देवो भव।' असं त्यांना शिकवावं लागत नाही बरं का. त्यांच्याकडचा चुलीवरचा बिनदुधाचा चहा

घ्यायचाय का? तोंड वाकडं नका करू, छान लागतो. अगत्याने दिलेला असतो ना. त्यांच्याकडे कुठलं आलंय दूध! त्यांचं रोजचं जेवण म्हणजे भाकरी आणि ठेचलेल्या मिरच्यांचा ठेचा. 'कुर्डा' म्हणतात त्याला. तेही कधी मिळतं तर कधी नाही. झोपडीत एक छोटीशी बाटली, तेल भरलेली, टांगलेली असते. कशाला? अरे पाहुणा आला तर त्याच्या तिखटावर पाणी कसं घालायचं? त्याचं अगत्य नको का करायला? ह्यांना १०/१० कि.मी. चालत जावं लागतं लाकडाच्या मोळ्या विकायला. तेव्हा कुठे जेवायला मिळतं. एकाचंही पोट सुटलेलं तुम्हाला दिसणार नाही. साडी नेसायची पद्धत वेगळीच आहे. अर्धी फाडून कमरेला अर्धी डोक्यावर. बाजार करायला येतात ना तेव्हा पहावं, एकट्या दुकट्या डोंगरात, जंगलात जा-ये करतात. कोणाची हिंमत नाही हात धरायची. इतक्या धीट. पण एकच वाईट आहे. अर्थात आपल्या दृष्टीने.

वृक्षांची गजबजली झिम्मड, अस्तित्वातून मिसळत जावी. पानातील कुजबुजती गाणी, डोक्यातून ओसंडून यावी.

२१

प्रायोजक : अॅडॅट रेकॉर्डिंग इन्स्ट्रुमेंट्स प्रा. लि. पुणे.

दारू पितात. बाया पण हां! पण ती मोहाच्या फुलांची, त्यांच्यात रिवाजच आहे, जन्माला आलेल्या मुलाच्या तोंडात प्रथम दारू ती त्यांना चहासारखी; जन्मापासून प्रत्येक प्रसंगी दारू हवीच, दुःखाच्या असो की सुखाच्या.

त्यांच्यामधे बायकोनी काम करायचं आणि नवऱ्याला खाऊपिऊ घालायचं, आहे की नाही उलटं. होळी हा त्यांचा मोठ्ठा सण. त्यावेळी सगळेजण एकत्र जमतात. फेर धरतात. नाचतात. गातात. आनंदात सण साजरा करतात. चांदीचेच दागिने हवे असं नाही. फुलांनीसुद्धा सजतात. पिसं असतातच जोडीला. त्यांचा नाच शिकायला त्यांच्यातच जन्मावं लागेल. तुमच्या डान्सिंग स्कूलमध्ये नाही येणार तुम्हाला. त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे नाच आणि गाणं! हं! तुमचं 'ते'स'ते'स विचारताय ना? त्या त्यांचा 'तो' त्याच त्यांच्या शोधतात बरं कां. पटला की झोपडी वेगळी, सवडीनं लग्न पार्टी द्यावी लागते नां? कुटून आणायचे पैसे? त्यांना बँकबिंक माहित नसते बरं का? माँ पितार्जीना आडवे येण्याची सवलत नाही. की जाहीर नोटीस द्यायची गरज नाही. एखादा चांगला दिवस बघून वऱ्हाड्यांनी स्वतःच्या भाकरी बांधून लग्नाला यायचं. नवऱ्या मुलाकडच्यांनी पण बरं का, असले तर नवे कपडे नसले तर जुनेच. त्यांच्या पद्धतीने लग्न लागले की सगळ्यांनी आपापल्या भाकरी सोडून एकत्र बसून जेवायचे. रात्री नाच. सकाळी पोटपाण्याचा उद्योग. तुम्ही सणासुदीला

गाणी म्हणता ना तशीच गाणी इथल्या मुलीही गुणगुणतात. उत्तर महाराष्ट्रातल्या आदीवासींच्या भाषेला आहिराणी, गुजराती आणि मध्य प्रदेशच्या भाषांचा थोडासा गंध आहे. मोहाच्या फुलांचा मादक दर्प जसा त्यांच्या भाषेला आहे तसाच रानमोकळा गंधही आहे आणि त्यापेक्षाही महत्त्वाचे म्हणजे त्यांची भाषा आधुनिकतेशी अस्पर्श असल्याने नाटकी गोडी त्यांच्या भाषेत येत नाही. मोकळी ढाकळी मधाळताच त्यांच्या भाषेत आहे. आता हेच पाहा ना!

आठनी कैरी, तठनी कैरी

कैरी झोका खाय व्ह

कैरी तुटनीन् खडक फुटना

झुयऽऽझुयऽऽपाणी व्हाय व्ह

ह्या लोकगीतातून काय सांगितलंय हे तुम्हाला सजलं का? नसेल तर पुन्हा वाचा गुणगुणा तुमचा तुम्हाला अर्थ लागेल. मग हा अर्थ लिहून पाठवा. पाहू तुम्हाला तुमच्या रानावनातल्या भावंडांची भाषा कितपत येते ती!

काय कशा काय आहेत माझ्या मुली? त्यांचे घर आणि गाव? त्यांना तुमच्यासारखं फाडफाड इंग्रजी, मराठी येत नाही. मोठी मोठी लंबीचवडी भाषणं येत नाही. साध्याभोळ्या आहेत. तुमचा टी.व्ही. त्यांच्यात सुधारणा (?) करतोय म्हणा. यायचंय का त्यांच्या संस्कार वर्गात! की त्यांना तुमच्या संस्कार वर्गात आणू!

लतिका म. कुळकर्णी

इ-४/मनमोहन पार्क

बिबेवाडी, पुणे ३७.

**बांबू फुलविणान्या संशोधिका
आसावरी नाडगौडा**

सौ. सुषमा निसळ

फाय फाऊंडेशनचा पुरस्कार-
वास्विक अॅवॉर्ड
(विविध लक्षी औद्योगिक विकास केंद्र)
सी.एस. आय. आर. (कौन्सिल ऑफ
सायंटिफिक आँड इंडस्ट्रिअल रिसर्चचा
वैज्ञानिक पुरस्कार)

लिनीयन सोसायटी ऑफ लंडनचे मानद
सदस्यत्व

नॅशनल अॅकॅडमी ऑफ सायन्स
अलाहाबाद येथील डॉ. शील मेमोरिअल
अॅवॉर्ड.

लहानपणापासूनच त्यांना शिक्षणाची
विलक्षण ओढ होती. कोणत्याही
परिस्थितीत शिक्षण सोडायचे नाही हे
त्यांनी निश्चित ठरविले होते. त्यामुळे प्रत्येक
वेळी समोर उभ्या ठाकलेल्या समस्यांवर
त्यांनी उत्तर शोधले. कोणतीही समस्या
ही समस्या नसतेच. आपण ठरविले तर
त्यावर निश्चितपणे उत्तर मिळविता येते
ह्या गोष्टींवर त्यांचा पक्का विश्वास आहे.

मायक्रो बायॉलॉजी घेऊन बी.एससी.
झाल्यानंतर एम्.एससी. साठी त्यांना एम्
एस्.सी.एस्. या संस्थेत जावे लागत होते.
तिथे जाण्यासाठी कोणतीही सोयीची बस
नव्हती. त्यांच्या जवळ वाहनही नव्हते.
अशा वेळी दोन वर्षे रोज १० ते १२
कि.मी. त्या चालत कॉलेजला ये-जा
करीत असत. त्यानंतर त्यांनी एन.सी.एल.
मध्ये नोकरी व पीएच. डी. साठी
रजिस्ट्रेशन केले. तेथील एका रसायनाच्या
वासाने त्यांना दम्याचा त्रास सुरू झाला.

राष्ट्रीय तसेच आंतरराष्ट्रीय पुरस्कार
मिळविणाऱ्या, अलौकिक कर्तृत्व
गाजविणाऱ्या व्यक्तींचा परिचय करून
घेण्याची आपल्याला सर्वांनाच नेहमी
उत्सुकता असते.

प्लॉट टिशू कल्चर (बायो केमेस्ट्री)
या विषयामध्ये संशोधन करून पीएच.डी.
मिळविलेल्या सौ. आसावरी नाडगौडा
यांनी 'बांबूच्या झाडाची वाढ आणि बांबूचे
'फूल' या चाकोरीबाह्य विषयावर अहोरात्र
खपून संशोधन केले. बांबूचे झाड
वाढविण्यासाठी आणि त्या झाडाला फूल
येण्यासाठी बराच कालावधी लागतो.
सौ. आसावरीताईंनी प्रयोगशाळेमध्ये
सातत्याने प्रयोग करून हा कालावधी
सहा महिन्यांवर आणला. आपल्या
ज्ञानाच्या बळावर आपल्या देशाचे नाव-
राष्ट्रीय स्तरावर उज्ज्वल केले. या
संशोधनाच्या संदर्भात त्यांना पुढील पाच
पुरस्कार मिळालेले आहेत.

आळसे सुख मानू नये। चाहाडी मनास आणू नये। शोधल्याविण करू नये। कार्य काही !!

२३

त्यावर कोणतेही औषध लागू पडत नव्हते. अशा अवस्थेतही त्यांनी आपल्या अभ्यासात आणि संशोधनात खंड पडू दिला नाही.

स्त्री म्हणून असणाऱ्या सर्वप्रकारच्या प्रापंचिक जबाबदाऱ्या या काळातही त्यांनी व्यवस्थितरित्या पार पाडल्या आहेत. कुटुंबातून देखील त्यांना त्यांच्या या कामासाठी सातत्याने सहकार्य व प्रोत्साहनच मिळाले. मुलांना सांभाळण्याची जबाबदारी त्यांच्या सासूबाईनी स्वतःवर घेतल्याने आसावरीताई त्यांचा अभ्यास एकाग्रतेने करू शकल्या.

कोणतेही आगळेवेगळे, भव्यदिव्य काम करायचे म्हणजे त्यासाठी वेळेचे बंधन, मर्यादा पाळावीच लागते. माझ्या मते आसावरीताईनी सेकंदासेकंदाचे नियोजन केले असावे. दिवसातील प्रत्येक कामाचे आणि वेळेचे नियोजन हा त्यांच्या यशातील एक महत्त्वाचा भाग आहे हे आपण पक्के ध्यानात ठेवले पाहिजे.

आज त्यांच्या संशोधनाचा औद्योगिक उत्पादन वाढीसाठी उपयोग होतो आहे. त्यांचे ते संशोधन जागतिक पातळीवर मान्यता पावलेले असून सध्या त्यांच्या या संशोधनावरील व्याख्यानांसाठी त्यांना भारतातील अनेक मोठ्या शहरातून निमंत्रित केले जात आहे. परदेशातही मोठमोठ्या ठिकाणी त्यांची व्याख्याने आयोजित केली जात आहेत. त्यांना साधेपणा, मृदू व शांत स्वभाव सहजगत्या समोरच्या माणसावर छाप पाडून जातो. बोलण्यात कुठेही गर्व, अहंभाव याचा लवलेशही आपल्याला जाणवत नाही.

त्यांचा यशाचा प्रवास म्हणजे एक अनेक अडथळ्यांची शर्यतच म्हणावी लागेल. सतत अभ्यास आणि संशोधनात गढलेल्या आसावरीताई क्षण अन् क्षण हा त्या आपल्या ध्येय प्राप्तीसाठीच खर्च करीत असतात. त्यांचे कुटुंबियच नव्हे तर कामवाल्या बाईसुद्धा वेळेला रिक्षा करून कामावर येतात आपल्यामुळे आपल्या बाईसाहेबांचा वेळ वाया जाऊ नये हीच त्यामागची भावना असते.

आज आसावरीताईची मुले कॉलेज शिक्षण घेत आहेत. आपल्या आईच्या अलौकिक कर्तृत्वाची त्यांच्या मुलांना योग्य जाण आहे. आसावरीताईचा स्वभाव प्रसिद्धीपराड्मुख आहे. व्याख्यानांच्या निमंत्रणाव्यतिरिक्त त्या कुठेही पार्टीला, समारंभाला क्लबमध्ये जात नाहीत; पार्टी क्लब तर दूरच. आपल्या व्यवसायातून उरलेला वेळ यांना कुटुंबासमवेतच घालवायला आवडतो. मुलांचे हट्ट पुरविण्यात, त्यांचे लाड करण्यात त्यांना समाधान वाटते. यापुढेही असेच अनेक मानसन्मान आसावरीताईना मिळावेत अशा शुभेच्छा आपण त्यांना देऊया! एखाद्या विषयात संशोधन करायचे असेल तर अभ्यासाचा ध्यास, अथक् परिश्रम, वेळाचे नियोजन, येणाऱ्या अडचणींवर मात करण्याची जिद्द या सगळ्यांची नितांत आवश्यकता असते. शास्त्रज्ञ म्हणून आसावरी ताईच्या कार्याकडे पाहताना याचा प्रत्यय येतो.

■ ■

सौ. सुषमा निसळ

स्टेट बँक कॉलनी, पर्वती दर्शन
पुणे ४११ ००९

२४ | अखंड कामाची लगबग | उपासनेस लावावे जग | लोक समजोन मग | आज्ञा इच्छिती |

‘दवबिंदू जपणाऱ्या माई’ विजयाताई लवाटे

– हेमांगी राहुकर

सामाजिक कार्य करणे हे काही स्त्रीच काम नव्हे! तिने चूल आणि मूल एवढंच सांभाळावं अशी आम्हा भारतीयंची पारंपरिक समजूत. मुळातच सामाजिक कार्य म्हणजे आम्ही लष्कराच्या भाकरी भाजण्याचं काम मानतो. यातही पुरुषांचीच मक्तेदारी. परंतु चाकोरी बाहेरचं क्षेत्र निवडून त्यातही भरीव असे कार्य करून दाखविणाऱ्या विजयाताई लवाटेनी उपरोक्त प्रचलित समजूतींना खरोखरच तडा दिला आहे. त्या कुठल्या क्षेत्रात काम करताहेत माहीत आहे? त्या वेश्यांच्या मुलांना शिक्षण देण्याचे काम करतात. वेश्यांच्या मुलांकडेही तेवढ्याच घृणेने समाज पाहतो. परिणामी त्या मुलांची आयुष्येही त्यांच्या आयांसारखीच काळवंडून जातात. अशा ह्या निष्पाप दुर्लक्षित मुलांबद्दल, ह्या ‘दवबिंदू’ बद्दल विजयाताईच्या मनात करुणा जागृत झाली आणि आकराला आली त्याच नावाची ‘निहार’ ही संस्था. जिथं आज पंच्याहत्तर मुलामुलींना वसतिगृह उपलब्ध करून देऊन आयुष्यांच्या नव्या वाटांचा परिवय विजयाताईनी करून दिला आहे.

‘समाजकार्य करणं म्हणजे सुळावरची पोळीच म्हणायला हवी. कोणी सांगितल्या या नस्त्या उठाठेवी? या कामाची काही गरज आहे का? कशाला भाजायच्या या लष्कराच्या भाकऱ्या?’ हे अन् अशासारखे प्रश्न विचारणारे विचारतात. विजयाताईंचे क्षेत्र पाहता, हे प्रश्न विचारले जाणारच यात शंकाच नाही. वेश्यांच्या मुलांना राहाण्यासाठी वसतीगृह व त्यांना शिक्षण देणं यावर त्यांनी आपलं लक्ष केंद्रीत केलेलं आहे.

कऱ्हाड जवळच्या लहान गावी त्यांचं बालपण अत्यंत गरिबीत गेलं. तरीही त्यांनी एस्. एस्. सी. पर्यंत शिक्षण घेतलं. त्यांच्यावर सावरकरांच्या विचारांचा प्रभाव पडला. पु. पां. गोखल्यांसारख्या समाजसुधारकाचा शेजार मिळाला. ४२ च्या चळवळीत भाग घेतला.

१९७० साली म. न. पा. तर्फे फॅमिली प्लॅनिंगची माहिती देण्याकरता त्यांना वेश्या भागांत जावे लागे. तेव्हा त्या परिस्थितीचा अभ्यास करताना त्यांच्याकरता काही करावे असे त्यांना वाटले. त्यांचा स्वभाव तर घेतलेल्या कामांत झोकून देणारा, आपल्या विचाराशी ठाम राहाणारा आणि निरपेक्षतेने वागणारा असा असल्याने वाटेत आलेल्या अडचणींवर मात करून त्यांना जे साध्य करावयाचे होते ते त्यांनी केले.

समाजामधल्या अत्यंत उपेक्षित अशा

काळ्याशार काहूराची कोसळता कृष्णधार, होता उमटत तेथ एक धीराचा हुंकार.

२५

प्रायोजक : बजेट कन्स्ट्रक्शन, १०२ ‘वीरशांती’, क्रांती चौक, औरंगाबाद.

वर्गाकरता म्हणजे वेश्याकरता त्या कामं करू लागल्या. परिस्थितीला शरण जाऊन अगतिकतेने काही स्त्रिया वेश्याव्यवसाय पत्करतात. हौस म्हणून नव्हे. त्याही स्त्रियाच आहेत असं विजयाताईना वाटे. हळूहळू त्या त्यांच्यात मिसळत गेल्या. त्यांना त्या ताई वाटू लागल्या. 'त्या' त्यांच्या 'माई' बनल्या. वेश्यांच्या व्यथा त्यांच्यासमोर बोलक्या होऊ लागल्या. वेश्यांना सुधारण्याचा विजयाताईनी विडा उचलला त्यांना बचतीची सवय लावली. आरोग्य तपासणी करून घेण्याचे शिकविले. गुप्तरोगांवर उपचार करण्यास शिकविले.

वेळोवेळी अशा अडचणी येत होत्या की हाती घेतलेले कार्य बंद पडतंय की काय अशी भीती वाटावी पण विजयाताईनी कधीही धीर सोडला नाही. जिद्द गमावली नाही. एकदा सुरु केलेली बालवाडी मालकांनी हाकलून दिल्यामुळे बंद करावी लागली. तर त्यांच्या सर्वेषा सेवासंस्थेतील ७०-८० मुलांना एका बड्या ट्रस्टने सक्तीने पळवून आपल्या वसतिगृहात नेले. वास्तविक ती मुले नुकतीच संस्कारित आयुष्य चांगल्या तऱ्हेने जगायला शिकत होती. विजयाताईना कोणाची मदत नसल्याने उघड्या डोळ्याने पहात बसणं इतकंच त्यांच्या हातात राहिलं. ह्याचा त्यांना इतका धक्का बसला की त्यांना हृदयविकाराचे झटके आले. पण त्यांनी हार मानली नाही.

आतापर्यंत ८५ साल उजाडलं होतं 'जगी ज्यास कोणी नाही, त्यास देव आहे.' याचा प्रत्यय विजयाताईना आला.

चांगलं काम करायला सुरुवात केली की अडचणींच्या काट्यांबरोबर सहकार्याची फुलंही वाट्याला येतात याचा अनुभव आला. युवक कार्यकर्त्यांच्या 'जाणीव' या संस्थेशी त्यांचा परिचय झाला. त्यांच्यारूपाने देवच विजयाताईंच्या मदतीला धावून आला. वंचित समाजाकरता कार्य करणाऱ्या संघटनेची 'वंचित विकास' ही नोंदणीकृत संस्था आहे. आता त्या एकट्या नव्हत्या. त्यांना साथ होती 'जाणीव' च्या कार्यकर्त्यांची वंचित विकास संस्थेची.

मग मात्र त्यांना मागे वळून पहावं लागलं नाही. वेगाने त्यांची वाटचाल ध्येयाप्रत सुरु झाली. लोहगाव-वडगाव रस्त्यावर 'निहार' घरकुल उभं राहिलं. निराधार मुलांना आधार मिळाला. आज तिथं ७५ मुलं आहेत. अळंबी लागवड, डेअरी प्रकल्प सुरु आहेत. आरोग्य, सर्वांगीण विकास यावर सर्व लक्ष केंद्रीत आहे. लोकांचं सहकार्यही लाभत आहे. आता इथली मुलं शाळेत जातात. जत्रा, उरूस, पूजा यांत भाग घेतात. त्यांचा चांगला विकास व्हावा याकरता विविध क्षेत्रातल्या तज्ज्ञव्यक्ती मार्गदर्शन करण्याकरता येतात. अभ्यासाप्रमाणे व्यायाम, प्रार्थना, हस्तकला, गाणी, गोष्टी, रंगकाम इ. शिक्षण देण्यात येते. शारीरिक, मानसिक विकास होऊन मुलांना प्रतिष्ठेने जगता यावे, ती स्वतःच्या पायावर उभी राहावीत, त्यांची लग्ने व्हावीत अन उत्साही, जबाबदार, सुजाण नागरिक बनावेत याकरताच सारे प्रयत्न चालू आहे.

भविष्यकाळाबद्दल विजयाताई खूप आशावादी आहेत. कुटुंबनियोजन प्रचार,

२६ | चराचरवर पाखर त्यांची, असे टपोरे नेत्र असावे, वादळवेळी माझ्यासाठी, त्या डोळ्यातून पाणी यावे.

धुळे येथील समूहगान स्पर्धेतील यशस्वी स्पर्धकांकडून 'छात्र प्रबोधनला' हार्दिक शुभेच्छा!

परित्यक्तांचं आर्थिक पुनर्वसन, एड्सग्रस्त वेश्यांना मार्गदर्शन इतकंच नव्हे तर, वेश्यावस्तीजवळ जागा घेऊन पाळणाघर, बालवाडी, दवाखाना मार्गदर्शन केंद्र सुरू करण्याची मनीषा आहे. २५ वर्षांच्या कालामध्ये बरेचसे विरोधाचे वातावरण निवळले आहे. त्यांच्या कार्याला समाज मान्यता मिळाली आहे. त्यांनाही समाजात मानाचं स्थान मिळालंयं हे त्यांना मिळालेल्या पुरस्कारातून सिद्ध होते आहे. मनपा, पुणे मराठी ग्रंथालय, इनरव्होल सोसायटी, वनिता समाज दादर, निवेदिता प्रतिष्ठान तर्फे वेगवेगळे पुरस्कार मिळाले

आहेत. अशा या विजयाताई अडचणींवर धैर्याने मात करणाऱ्या, कुठलंही काम करण्यास सदैव तयार असणाऱ्या, मनाला पटेल तेच करणाऱ्या, 'हम होंगे कामयाब, मनमें है विश्वास, पुरा है विश्वास' याचा पुरेपूर अनुभव घेणाऱ्या. आजही या त्यांच्या आवडत्या समाज कार्यात-समाज कल्याण साधण्यात उत्साहाने कार्यरत आहेत.

हेमांगी राहुकर
'आदिति' ७४२, सदाशिव पेठ,
पुणे ४११ ०३०

विनम्र श्रद्धांजली

डॉ. अनिता अवचट

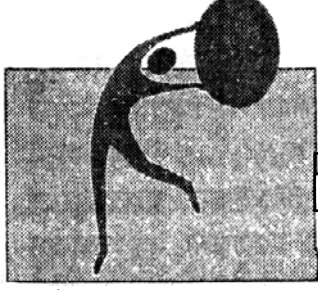
व्यसनाधिनता हा समाजाला पोखरणारा एक रोग आहे. तो नाहीसा करावा, त्याची तीव्रता कमी करावी यासाठी डॉ. अनिताताई अवचट यांनी मुक्तांगण व्यसनमुक्ती केंद्राची स्थापना केली. गेली काही वर्षे कर्करोगासारख्या दुर्धर आजाराला हसत तोंड देत त्या दिवसरात्र कार्यरत होत्या.

नुकतेच पुण्यामध्ये त्यांचे निधन झाले. सर्व प्रबोधकांच्या वतीने त्यांना विनम्र श्रद्धांजली!

'असे जगावे की जगण्याने मरणालाही दुःख फुटावे.'

आभाळासारखी करुणा तुम हिरव्या झंकारातून निनादत असते, आभाळाएवढं मोठं असण्याची तीच खूण असते. २७

बुद्धिचे १२०पैलू उलगडून सांगणारे पुस्तक 'बुद्धिवैभव' किंमत २० रु. संपर्क 'छात्र प्रबोधन' प्रकाशन.

पोरींना मोठं करायचं हाय! गावकीत आमच्या ठरलचं हाय!

शिवापूर क्रीडा प्रात्यक्षिके

- विनिता अनगळ

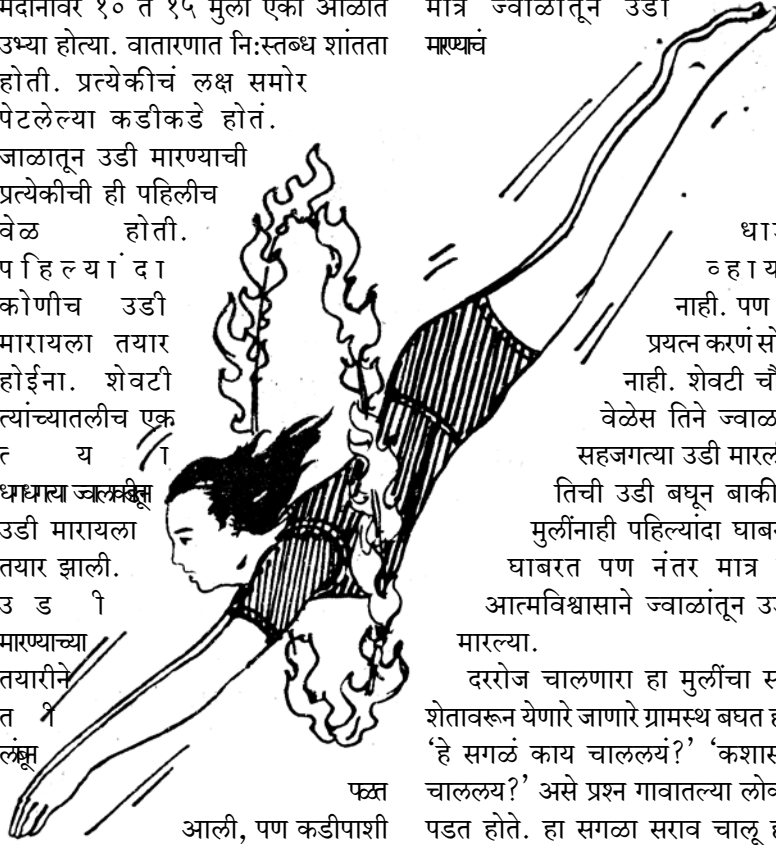
संध्याकाळची साधारण ७.३० ची वेळ शिवापूरच्या कृषि तांत्रिक विद्यालयाच्या मैदानावर १० ते १५ मुली एका ओळीत उभ्या होत्या. वातारणात निःस्तब्ध शांतता होती. प्रत्येकीचं लक्ष समोर पेटलेल्या कडीकडे होतं.

जाळातून उडी मारण्याची प्रत्येकीची ही पहिलीच वेळ होती.

पहिल्यांदा कोणीच उडी मारायला तयार होईना. शेवटी त्यांच्यातलीच एक तयारी धाडायला उडी मारायला तयार झाली. उडी मारण्याच्या तयारीने तिला लक्ष

फळ आली, पण कडीपाशी आल्यावर मात्र तिथंच थांबली. पुन्हा दुसऱ्यांदा तिनं प्रयत्न केला

पण पुन्हा तेच! मनाच्या पूर्ण तयारीनिशी ती पळत यायची पण कडीपाशी आल्यावर मात्र ज्वाळांतून उडी मारण्याचं

तिचं धाडस वहायचं नाही. पण तिने प्रयत्न करणं सोडलं नाही. शेवटी चौथ्या वेळेस तिने ज्वाळांतून सहजगत्या उडी मारलीच! तिची उडी बघून बाकीच्या मुलींनाही पहिल्यांदा घाबरत-घाबरत पण नंतर मात्र पूर्ण आत्मविश्वासाने ज्वाळांतून उड्या मारल्या.

दररोज चालणारा हा मुलींचा सराव शेतावरून येणारे जाणारे ग्रामस्थ बघत होते. 'हे सगळं काय चाललयं?' 'कशासाठी चाललयं?' असे प्रश्न गावातल्या लोकांना पडत होते. हा सगळा सराव चालू होता २६ जानेवारीला सादर केल्या जाणाऱ्या क्रीडा प्रात्यक्षिकांचा!

२८ | मुलाचे चालीने चालावे। मुलाच्या मनोगते बोलावे। तैसे जनास सिकवावे। हलुहलु ॥

गिर्यारोहणाची प्रेरणा निर्माण करणारे पुस्तक 'गिर्यारोहणगाथा' किं. ४० रु. संपर्क 'छत्र प्रबोधन' प्रकाशन.

ठरल्याप्रमाणे २६ जानेवारी १९९७ रोजी शिवापूर येथे १५० ग्रामीण किशोरींनी १००० ग्रामस्थांपुढे क्रीडा प्रात्यक्षिके सादर केली. यात शिवापूरबरोबरच रहाटवडे, कोंढणपूर, ससेवाडी, कुसगाव या गावातल्या मुलीही सहभागी झालेल्या होत्या. कार्यक्रमाची सुरुवात झाली ती संचलनाने. हे संचलन सादर केलं होतं ज्ञान प्रबोधिनी, नवनगर विद्यालय, निगडी येथील ८वी, ९वी च्या मुलींनी. या गटाने उपस्थित सर्व ग्रामस्थांना मानवंदना दिली आणि मग इतर क्रीडाप्रकारांना सुरुवात झाली.

कुसगावच्या ३० जणींनी मावळत्या सूर्याला साक्षी ठेवून सूर्यनमस्काराचे प्रात्यक्षिक सादर केले. नंतर रहाटवड्याच्या मुलींनी विविध योगासने सादर केली. पश्चिमोत्तानासन, अर्धमत्स्येन्द्रासन, हलासन, धनुरासन, त्रिकोणासन, वीरासन अशी अवघड आसने यात सादर केली गेली. सूर्यनमस्कार व योगासनांमुळे शरीराच्या लवचिकतेबरोबरच मनाची एकाग्रता साधण्यासही मदत होते.

ससेवाडीच्या २५ मुलींनी मानवी मनोरे सादर केले. हे मनोरे करताना शरीराच्या लवचिकतेबरोबरच शरीराचं संतुलनही तितकंच महत्त्वाच असतं. या मुलींनी २ मजली, ३ मजली मनोरे या बरोबरच नयन मनोहर असा हलता मनोराही करून दाखवला. शेवटी तर या मुलींनी उंचच्या उंच मनोरा करून दहीहंडी सुद्धा फोडली.!

शिवापूरच्या ८वी ते १० च्या मुलींनी काठीनृत्य सादर केले. साधं चालताना सुद्धा आपण ठेचकाळून पडतो पण इथं तर ह्या मुली उंच काठ्यांवर जमिनीपासून २

फूट अंतरावर ठोकलेल्या पट्ट्यांवर पाय ठेवून अगदी सहजगत्या चालत होत्या. नुसते चालणेच नाही तर मागे उलटे चालत जाणे, पायच्या चढणे, उतरणे अडथळ्याची शर्यत, चमचा लिंबू शर्यत, तीन पायांची शर्यत असे विविध प्रकार मुलींनी लीलया करून दाखविले.

सामूहिक नृत्यांमध्ये शिवापूरच्या ५० जणींनी ढोल ताशाच्या तालावर बहारदार बरची नृत्य सादर केले. कोंढणपूरच्या मुलींनी महाराष्ट्राचे प्रसिद्ध लेझिम लोकनृत्य सादर केले. विशेष म्हणजे या कार्यक्रमात पुण्यातील ज्ञान प्रबोधिनी प्रशालेच्या ५वी, ६ वी च्या मुलींनी 'वेताचा मल्लखांब' सादर केला. हा क्रीडा प्रकार ग्रामीण भागात तसा नवीनच आहे. तरी पण हा प्रकार सर्वांनाच फार आवडला.

या प्रात्यक्षिकांमध्ये वयाने सगळ्यात लहान असलेल्या मुलींचा गट होता शिवापूरच्या इ. १ ते ४ थी च्या मुलींचा! ह्या चिमुरड्यांनी तर संगीताच्या तालबद्ध व्यायाम प्रकार करून दाखवून प्रेक्षकांची मने जिंकली.

मुलींनी सादर केलेल्या ज्वाळातील साहसी प्रात्यक्षिकांनी मात्र प्रेक्षकांना आश्चर्याचा धक्काच बसला.

या धाडसी मुली ज्वाळांनी धगधगलेल्या ज्वाळाकडीतून अगदी सहजगत्या उड्या मारीत पार करीत होत्या.

कार्यक्रमाचा शेवट झाला तो शिवापूरच्या ५ वी ते ७ वीच्या मुला-मुलींनी सादर केलेल्या जळत्या बोथाटीने. या मुली तर अगदी सहजगत्या जळती बोथाडी आपल्या अंगाभोवती, डोक्यावर आणि अगदी झोपून सुद्धा फिरवीत होत्या

खेळ खूप खेळुनी सतेज व्हायचे, रोज नवे ज्ञानदिवे चेतवायचे.

१९

जणू काही त्यांना त्या पेटलेल्या ज्वाळांची पर्वा नव्हती.

मुलांची अशाप्रकारे थरारक अशी क्रीडा प्रात्यक्षिके ग्रामीण भागात प्रथमच सादर झाली. आपल्याच मुलींनी ही प्रात्यक्षिके सादर केली आहेत यावर पालकांचा विश्वासच बसत नव्हता. कार्यक्रमाचा समारोप ज्ञान प्रबोधिनीचे वंदनीय संचालक डॉ. गिरीशराव बापट यांच्या मार्गदर्शनाने झाला. “आम्ही एवढी प्रात्यक्षिके केली त्याचं बक्षिस आम्हाला नको. उलट पुढच्या वेळेस नवीन काय करू ते सांगा, अशी सहभागाची मनोवृत्ती झाली पाहिजे. बक्षिसांची अपेक्षा न ठवता नवीन गोष्टी करत राहिल्या पाहिजेत. यातूनच सतत पुढे जाता येतं” गोष्टींच्या माध्यमातून संचालकांनी आपल्या ओजस्वी मार्गदर्शनपर भाषणात उपस्थितींना सांगितले. कार्यक्रम संपल्यानंतर एका पालकांनी येऊन सांगितलं, “आमची पोरगी बघावं तेव्हा घरातच गाडलेली. फकस्त चुली म्होरच बसणारी ही पोरगी आगीतून उड्या मारलं असं वाटलं नव्हतं बघा.” रहाटवडे, कोंढणपूर, ससेवाडी, कुसगाव व शिवापूर या पाच गावांमध्ये आठवड्यातून १ दिवस मुली एकत्र येतात. मनसोक्त खेळतात, नवीन गाणी शिकतात. गोष्टी ऐकतात. सुट्टीतल्या शिबिरांमध्ये मुली कला कौशल्य, अभ्यास कौशल्य, वक्तृत्व, संवाद कौशल्य अशी विविध प्रकारची कौशल्ये आत्मसात करण्याचा प्रयत्न करतात गणेशोत्सव किंवा नवरात्रात विविध गुणदर्शनाचे आपल्या गावामध्ये कार्यक्रम बसवून ते सादर

करतात. गेल्या वर्षीच्या पुण्यात झालेल्या युवती विभागाच्या प्रात्यक्षिकांमध्ये शिवापूरच्या एका गटाने काठीनृत्य सादर केले होते. याशिवाय गटाबरोबरच प्रात्यक्षिके बघायला अनेक मुली आल्या होत्या. ती नेत्रदीपक प्रात्यक्षिके बघून आपल्या भागातही अशी प्रात्यक्षिके व्हायला पाहिजेत असं मुलींना वाटलं. पुण्याहून शिवापूरला येतानाच मुलींनी ठरवलं. “ताई, पुढच्या वर्षी अशी प्रात्यक्षिके शिवापूरला करायचीच. त्यासाठी आम्ही लागेल तेवढी मेहनत घेऊ.” मुलींनी ठरवलं आणि ठरवल्याप्रमाणे पाच गावातल्या मुलींना बरोबर घेऊन करूनही दाखवलं.

या प्रात्यक्षिकांमधून काय साध्य झालं? मुलींनी यातून काय मिळवलं? मुलींनी प्रात्यक्षिकांमधून मिळवला स्वतःविषयीचा प्रचंड आत्मविश्वास! यापुढे आयुष्यात कितीही कठीण प्रसंग येऊ दे आम्ही मागे फिरणार नाही तर त्या प्रसंगांना खंबीरपणे तोंड देऊन आम्ही पुढेच जात राहू. यशाची एकेक पायरी सर करत आम्ही यशाच्या शिखरावर कधीना कधी तरी नक्कीच पोहचू. प्रात्यक्षिकाकडून घरी जाताना प्रत्येक मुलगी गुणगुणत होती -
जिथे जायचे ठरले तेथे
आम्ही जाऊच जाऊ.
आम्ही जाऊच जाऊ!

विनिता अनगळ

ज्ञान प्रबोधिनी, ग्रामविकास विभाग पुणे.

तुम्हाला माहित आहे का?

दीपावली विशेषांक (१९९६) मधील 'तुम्हाला माहित आहे का?' या सदरातील तीन प्रश्नांची उत्तरे खाली देत आहेत. उरलेल्या प्रश्नांची उत्तरे पुढील अंकात पाहा.

प्र.१ : कॅरेट म्हणजे काय? १४ कॅरेट सोने म्हणजे काय?

उत्तर : सोन्याच्या वस्तूमध्ये किती सोने आहे, हे मोजण्यासाठी 'कॅरेट' या मापनाचा उपयोग करतात. कॅरेट हे १ ते २४ या आकड्यात सांगतात. २४ कॅरेट सोने शुद्ध सोने असते. १४ कॅरेट सोने म्हणजे १४/२४ म्हणजे ५८.३५ टक्के सोने. जितके कॅरेट सोने आहे त्याला २४ ने भागले की वस्तूत असणाऱ्या सोन्याचे प्रमाण येते. पूर्वीच्या काळी जी सोन्याची नाणी वापरत ती २२ कॅरेट सोन्याची असत.

प्र.२ पदार्थ शिजतो म्हणजे नेमके काय होते?

उत्तर : प्रत्येक वनस्पतीजन्य पदार्थ हा पेशींनी बनलेला असतो. या पेशींना एक घट्टसर अशी सेल्यूलोजची भिंत वा आवरण असते. या पेशींच्या आतमध्ये केंद्रक व पेशीचा अन्नसाठाही असतो. अन्न शिजताना प्रथम नष्ट होते ते सेल्यूलोजचे आवरण. मग अन्न साठ्याचे घट्ट पदार्थात रूपांतर होते. केंद्रक तर नष्टच पावतो. पेशीमधील द्रवपदार्थ एकमेकांत मिसळून जातो. सूक्ष्मदर्शक यंत्राखाली एखाद्या धान्याचे, भाजीचे, कोंबडीचे निरीक्षण केले, तर शिजवण्यापूर्वी सुस्पष्टपणे आढळणाऱ्या या सर्व गोष्टी शिजल्यानंतर दिसनाशा झालेल्या दिसतील. यामुळेच शिजण्यापूर्वीची पालेभाजी शिजवल्यावर अगदी मऊ लागले. घट्टसर बटाटा मेणासारखा होतो. तांदळाचे कवच जाऊन त्याची पेस्ट बनू शकते. हे बदल झाल्यानंतर अन्न पुन्हा मूळ स्थितीला येऊ शकत नाही. पण या बदलामुळे अन्नाच्या पचनासाठी मात्र मदत होऊ शकते. प्रत्येक बाबतीत 'सेलवॉल' नष्ट झाल्याने शरीरातील पाचकरसांची क्रिया सुलभ होते. पदार्थाची चव 'खुलून' येण्यासाठी मिरी, लवंग, हळद, जिरे इ. पदार्थांचा उपयोग करून पदार्थ पचण्यास मदत होते.

प्र.३ : 'ऑरोरा' हा प्रकाशाचा एक अद्भूत खेळ आहे. हा पृथ्वीवरील कोणत्या भागात दिसतो आणि त्याचे स्वरूप काय असते?

उत्तर : ऑरोरा (Aurora) हा प्रकाशाचा एक अद्भूत खेळ आहे. उत्तरेकडच्या कॅनडा, नॉर्वे, स्कॉटलंड या भागातील लोकांना हा क्वचित रात्रीच्या वेळी दिसतो. प्रकाशात हलता पडदा, प्रकाशाच्या विविध लहरी वा लाटा हलाव्यात त्याप्रमाणे आकाशात रात्रीच्या वेळी सलग दिसत राहतात. अनेकदा पांढऱ्या पण काही वेळा लाल, पिवळ्या तांबूस छटांच्या या लहरी मंदगतीने हलत असतात. पहाटेच्या वेळी जसे आपण फटफटले म्हणतो तसा काहीसा उजेड याठिकाणी दिसतो पण ती असते मध्यरात्र!

घेऊन आलीस देवाघरचे, दान असे हे दुर्मिळ राणी; रणगीतांची झाली आता, मयूरपंखी कोमल गाणी. ३१

छात्र प्रबोधन मासिकासाठी जाहिराती मिळवून घ्या. दर-अर्थे पान रु. १००/- पूर्ण पान रु. १,५००/-

वर्षानुवर्षे अनागोंदी, भ्रष्टाचार, दडपशाहीच्या अंमलाखाली पेंगुळलेल्या भारतीय पोलिस खात्यात आजपर्यंत अनेक कर्तव्यदक्ष आणि करारी पोलिस अधिकारी झाले. मूलगामी अशा विचारांपर्यंत जाऊन भरीव कामगिरी करणे त्यातल्या सगळ्यांनाच जमले असे नाही. पोलिस खाते नेहमीच अकार्यक्षमतेच्या बदनामीखाली घुसमटत राहिलेले दिसते. अशा ह्या

वातलेच पाहिजे
असे काही

मलूल अंधकारमय वातावरणाच्या क्षितिजावर १९७२ साली एक तेजस्वी अधिकार्याचा उदय झाला. कोण होता हा अधिकारी? ज्याने जगाचे लक्ष आपल्याकडे वेधून घेतले? हा कुणी उग्र व्यक्तिमत्त्वाचा पुरुषार्थ गाजविणारा जहाल पुरुष नव्हता तर फुलामुलात रमणारी, एक हळुवार, संवेदनशील मनाची ती एक महिला पोलिस अधिकारी होती. तिचं नाव डॉ. किरण बेदी!

डॉ. किरण बेदीचे कार्य कुणाला माहीत नाही? ह्याच त्या कडव्या अतिरेक्यांशी दोन हात करणाऱ्या, ह्याच त्या पंतप्रधान इंदिरा गांधींची नो पार्किंगमधली गाडी उचलून नेणाऱ्या, ह्याच त्या अफू, चरस गांजाचा व्यापार करणाऱ्या पांढरपेशा माफियांचा धुव्वा उडविणाऱ्या कर्दनकाळ. स्वतःच्या आजारी मुलीला दिल्लीत सोडून कर्तव्य बजावण्याला गोव्यात गेलेली कर्तव्य तत्पर अधिकारी, वकिलांच्या

संपात दाखविलेले अभूतपूर्व धैर्य, तिहार तुरुंगाचे तिहार आश्रमात रूपांतर करणाऱ्या, कैद्यांना व्यसनमुक्त बनविणाऱ्या आणि विशेष म्हणजे स्वतःच्या गुन्हेगारी प्रवृत्तीवर ताबा ठेवायला शिकविणाऱ्या सुधारणावादी पोलिस अधिकारी. अशा कितीतरी गोष्टींतून त्यांच्या कणखर आणि जहाल व्यक्तिमत्त्वाचा परिचय देता येईल.

९ जून १९४९ रोजी अमृतसरमध्ये पेशावरिया या पठाण कुटुंबात किरणचा जन्म झाला. क्रीडा, व्यायाम, वाचन आणि विशेष काही करून दाखविण्याची जिद्द या गोष्टींनी पहिल्या पासूनच त्यांच्या मनाची कपड घेतली होती. घरची परिस्थिती बऱ्यापैकी सधन होती; परंतु कंजूस आजोबांच्या विचित्र स्वाभावामुळेच कधी कधी शाळेतील फी वेळेवर न भरता आल्याने लाजिरवाण्या प्रसंगांना तोंड देतच त्यांची सुरुवातीची काही जडण घडण होत गेली. पुढे वडिलांनी स्वतंत्र व्यवसाय सुरू केला आणि आपल्या मुलींना मुक्त वातावरणात जगण्याची संधी दिली. त्याचा फायदा घेऊन किरणनी आपले शालेय शिक्षण पूर्ण केले. गृहशास्त्रासारख्या मर्यादित स्वरूपाचा अभ्यासक्रम सोडून त्यांनी पुढे अधिक कार्यक्षमता दाखविणारे शिक्षण अभ्यासक्रम यांची निवड केली खेळातही त्या आघाडीवरच होत्या. टेनिस हा त्यांचा

३२ पायाखलिल काटेऱ्याची जाणवली नच ठेव कधीही, रक्तही नाही दिसले, कधी न केली फिकीर.

‘असे घटते सुंदर अक्षर’ हस्ताक्षराची कृतिपुस्तिका, छात्र प्रबोधन प्रकाशन.

आवडता खेळ! 'ज्युनिअर नॅशनल लॉन टेनिस', 'आशियाई लॉन टेनिस, ऑल इंडिया हार्डकोर्ट टेनिस चॅंपियनशिप' अशा अनेक नामांकित स्पर्धा जिंकून त्यांनी तिथेही आपल्या लढवय्या स्वभावाचा प्रत्यय दिला. एन. सी. सी.तही असाच पराक्रम गाजवून त्यांनी

१९७३ मध्ये प्रजासत्ताक दिनाच्या संचलनाचे नेतृत्व केले. तत्पूर्वी १९७२ मध्ये भारतीय पोलिस सेवेत पहिली महिला पोलिस म्हणून त्या रूजू झाल्या.

त्यांचे जीवन म्हणजे अनेक विस्मयकारक आणि आणीबाणीच्या प्रसंगावर मात करण्याच्या कौशल्यांची कथा आहे. वरिष्ठांची अरेरावी न खपवून घेणारी, त्यांची बिंभे उघडी पाडणारी, कायद्याचे काटेकोर पालन करणारी एक अधिकारी हा आदर्श त्यांनी पोलिस खात्यासमोर घालून दिला.

पंतप्रधान इंदिरा गांधी आणि राजीव गांधींसारख्या निष्णात राजकारणपटूंनी जिथे स्वतःहून दखल घेऊन किरण बेदींना प्रोत्साहित केले, त्यांची शिफारस केली. यावरून यांचे मोठेपण सहज लक्षात यावे.

साहसपूर्ण आणि कर्तव्यकठोर प्रसंगांची जंत्री म्हणजेच त्यांचे जीवन. ह्या ओजस्वी व्यक्तिमत्त्वाचा विकासाचा आलेख दाखविणारे चरित्रात्मक पुस्तक प्रसिद्ध पत्रकार परमेश डंगवाल यांनी लिहिले आहे आणि मराठीत त्याचा अनुवाद आशा कर्दळे यांनी केलेला आहे.

युवतींनी आपल्या आयुष्यात चाकोरी बाहेरची क्षेत्रे निवडून त्यात यशस्वी होण्यासाठी लागणाऱ्या कठीण परिश्रमांची, जिद्दीची भावना कशी जोपासावी याचा प्रत्यय हे पुस्तक वाचल्यावर निश्चितच येईल. अबला म्हणून धिक्कारलेल्या स्त्रीलाही स्वकर्तृत्वावर सबलाच नव्हे तर चक्क मर्दूमकीही कशी गाजवता येते याचे दर्शन 'आय डेअर' मधून युवतींना घेता येईल. सुरस आणि सरस अनुवादाचा हा एक चांगला अनुभव ख्यातकीर्त लेखिका आशा कर्दळे आपणास ह्या पुस्तक रूपाने देतील यात वाद नाही.

फक्त युवतींसाठीच नव्हे तर उत्तुंग स्वप्ने पाहणाऱ्या प्रत्येक देशप्रेमीनं हे पुस्तक वाचलेच पाहिजे.

'आय डेअर' किरण बेदी

लेखक: परमेश डंगवाल,

अनुवाद: आशा कर्दळे,

प्रकाशक: मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे.

पाने २३८ किंमत २०० रु. ■■

गणेश दिघे

प्रेरणा, रामनगर

चिंचवड पुणे १९.

मन करा रे प्रसन्न, सर्व सिद्धींचे कारण.

३३

बुद्धिमत्ता चाचण्यांसाठी भेटा अथवा लिहा - प्रज्ञा मानस संशोधिका, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

आंबे मोहोराला आले -

कणाकणात मातीच्या
गंध घुमू हे लागले
पान दिसेना झाडाचे
झाड उमलून आले -
आंबेराईच्या सावल्या
फुलझडित नाहल्या
जणु स्वर्गातील पन्या
भुईवर विसावल्या-
रान पाखरांच्या चोची
इवल्याशा झाल्या गोड
श्वास देखील वाऱ्याचा
झाला गंधूनिया जड -
आंबे राऊळीचे संत
दिंड्या-दिंड्यांनी निघाले.
अहाऽऽ रानभन्या शीळींचे
गाव राईत घुमले -
डहाळी बोलेना कुणाशी
झाड मूढ गप्प झाले
ऐनेखानी तुऱ्यांमध्ये
कूप मधाचे साचले-
आंबे मोहोराला आले.

मूळ माडीया गीत : कोलुगी अय्यर
भावानुवाद : सरला दिघे
आभार : साहित्य अकादमी.

कविता पानोपानी

हीच प्रार्थना

जुनेच सारे नवीन हाती
घडविसी देवा! अमुच्यासाठी
पहाटेस ये सूर्य झळाळत
निजतेजाने धरणी नटवत
प्रखर ऊन्ह, ती सुरम्य संध्या
असंख्य नक्षत्रांच्या ज्योती!
अमाप कोठे वर्षा होते
दुःसह पडतो अकाल कोठे
सुसाट कोठे नदी वाहते
जणू उत्सृंखल सागरभरती!
वने उपवने फुलती, फळती
पालक झटती, मुले खेळती
सुखदुःखांची गाणी गाती
कलावंत कवि मंजुळ कंठी!
वैर कशाला सूर असुरांचे?
काय त्यांतुनी साधायाचे?
विलया नेई तम असताचे
शिव तितुके विलसो भूवरती!
प्रार्थना अमुच्या ओठी हीच
देवा! तुझिया प्रतिमेपुढती!

संजीवनी मराठे

१६ सुखनिवास,
शिवाजी नगर,
पुणे ४११००४.

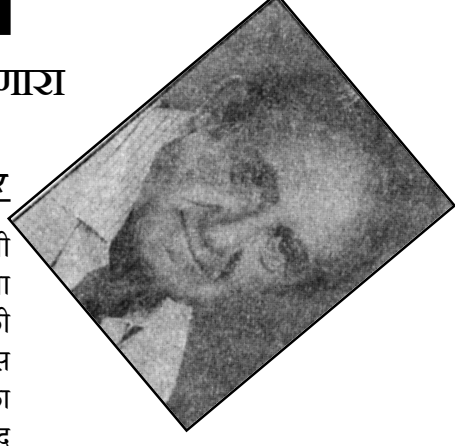
३४ कविता म्हणजे तृणावरची किलबिल कोवळी उन्हे असतात, सृजनाच्या पहाटेची ओली 'अक्षरस्वप्ने' असतात.

आधुनिक काळात अर्थपूर्ण संस्कार होण्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनी द्वारा प्रकाशित पोथ्या वापरा.

(कथा शोधकांच्या)

आईशमनवी पारध करणारा पीटर मॉल्किन

- श्री. निनाद बेडकर

११ मे १९६०! अर्जेन्टिनाची राजधानी ब्यूनस आयर्सचे उपनगर. सान फर्नांडोच्या गॅरिबाल्डी स्ट्रीटवरील वर्दळ कमी झाली होती. सायंकाळीचे सात वाजून पस्तीस मिनिटे झाली होती. काळोख पडत चालला होता. जोरदार वारे वाहत होते. हवा कुंद होती. गारवाही पसरलेला होता.

रस्त्याच्या एका कडेला एक मर्सिडीज गाडी उभी होती. गाडीचे बॉनेट उघडलेले होते. कोणीतरी डोके आत खुपसून काहीतरी करीत होता. एकजण जवळच थांबला होता. त्याने केसांचा टोप घातला होता. झीरो नंबरचा चष्माही घातला होता. त्याचे नाव होती पीटर मॉल्किन! इस्त्राएलच्या 'मोसाद' चा अधिकारी होता. बॉनेटमध्ये डोके खुपसणाऱ्याचे नाव मेयर होते. दोघेही कसलेले कमांडो होते. काही अंतरावर एक क्राईस्लर उभी होती. रस्त्यातही दोन इस्त्राएली एजंट होते.

मर्सिडीजपासून काही अंतरावर एक बस थांबली. बसमधून 'तो' उतरला. नित्याप्रमाणे 'तो' आपल्या घराचे अंतर आक्रमू लागला. थंडीमुळे त्याने ओव्हरकोटाची कॉलर वर केली होती. हात खिशात घातले होते. तेवढ्यात थोडा पाऊसही सुरू झाला.

मर्सिडीजजवळून 'तो' चालत जात असताना पीटर मॉल्किनने पाठ केलेले

शब्द उच्चारले, "अन् मोमेंतिता सिन्यॉर"

'तो' थबकला. त्याने मॉल्किनला पाहिले आणि त्याने ओळखले, काहीतरी गडबड आहे खास! आता 'तो' पळत सुटणार एवढ्यात मॉल्किनने त्याच्या अंगावर उडीच घेतली. दोघेही गडगडत रस्त्याच्या कडला आले पण पीटर मॉल्किनने त्याला धरून ठेवले होते. त्याच्यावरची पकड क्षणभरही ढिली झाली नव्हती. तेवढ्यात मेयरही आला. मेयरने 'त्या' चे पाय धरून ठेवले. दोघांनी मिळून 'त्या' चे मुटकुळे बांधले आणि मर्सिडीजच्या पाठीमागच्या भागात आदळले. मेयरने गाडी सुरू केली.

रस्त्यावर कोणतीही गडबड झाली नाही. मर्सिडीज शांतपणे मुक्कामावर आली. मॉल्किन आणि मेयरने 'त्या' ला आत खोलीत नेल्यावर मॉल्किनने त्याला विचारले, "तुझे नाव काय?" उत्तर आले, "रिकार्डो क्लेमंट"

मॉल्किनने परत विचारले, "तुझे नाव काय?" "ऑटो हेर्निजर"

निंदा, द्वेष करू नये। असत्संग धरू नये। द्रव्यदारा हरू नये। बलत्कारे ॥

३५

रु. २५०/-द्वेणगी देऊन वाढदिवसानिमित्त आपल्या नावाने छात्र प्रबोधनमधील एक पान प्रायोजित करा.

मॉल्किनने परत एक प्रश्न विचारला,
“तुझा शुल्झ स्टॉफल नं ४५५२६ हाच
होता ना?”

“तो’ एकदम थबकला. गोंधळला.

विचार केल्यावर तो म्हणाला,

“नाही, ४५३२६ होता!”

“तुझे नाव काय?”

“तो गप्प राहिला. मॉल्किन म्हणाला,

“तुझे नाव आता तू सांगणार आहेस
का.....”

“इश बिन अँदॉल्फ आईशमन!”

उत्तर आले आणि मोसादच्या
ऑपरेशन अँटिलाचा, महत्वाचा एक टप्पा
पूर्ण झाला.

दुसऱ्या महायुद्धानंतर जर्मनीतून
पळालेल्या अनेक नाझींची पारध सुरू
झाली. लक्षावधी यहूदी त्यांच्या हातून
मारले गेले होते. मोठा नरमेधच झाला
होता. नाझी गुन्हेगार शोधून काढून त्यांना
शिक्षा देणे हे इस्त्राएलची गुप्तचर
संघटना, ‘मोसाद’ चे महत्वाचे काम झाले
होते. हे नाझी दक्षिण अमेरिकेतील अनेक

३६ | **वक्त्यास खोटू नये। ऐक्यतेसी फोटू नये। विद्याभ्यास सोडू नये। काही केल्या।।**

विविध रोगांकर गुणकारी ‘प्रबोधन सूक्ष्मौषधि’ वापरा. संपर्क ‘आयुर्वेद संशोधक’, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे.

देशात लपून बसले होते. त्यातच एक होता अँदॉल्फ आईशमन.

मोसादचा एक उच्च अधिकारी पीटर मॉल्किनवर या अँदॉल्फ आईशमनला शोधण्याची जबाबदारी सोपवण्यात आली. मोसादच्या काही गुप्तहेरांनी आईशमन अर्जेटिनामध्ये लपून बसल्याची बातमी आणली होती. पीटर मॉल्किनने सदर प्रकरणी या धाग्यावर स्वतः काम करावयाचे ठरवले.

पीटर मॉल्किन हा अधिकारी असला तरी उत्तम कमांडोदेखील होता. एकदा का कामाची जबाबदारी स्वीकारली की ती मन लावून, जिद्दीने पूर्ण करण्याची त्याची सवय होती. दहशतवाद्यांविरुद्ध लढा कसा द्यावयाचा याबद्दलचा त्याचा अनुभव निर्विवाद होता. तो उत्तम कराटेपटू होता. वेशांतर करण्यात त्याचा हातखंड होता. तो पिस्तुलासकट अनेक शस्त्रे चालवण्यात वाकबगार होता. शस्त्राविना झुंज घेण्याचे त्याचे कौशल्य वादातीत होते. पण त्याचा सगळ्यात मोठा गुण म्हणजे दिलेले काम तडीला नेण्याचा. हरएक प्रयत्नाने तो आपल्याला दिलेले काम पूर्ण करित असे. म्हणूनच त्याची निवड आईशमनला पकडण्यासाठी झाली होती.

त्याचे सहकारीही त्याला साजेसे होते मेयर आणि अहेरन. या प्रत्येकाचे कर्तृत्व, गुण, अवगुण, आवडीनिवडी, स्वभाव एकमेकांना पुरता माहित होता. या सर्वांचाच 'इंटेलिजंट कोशंट' उच्च दर्जाचा होता. मोसादच्या कार्यालयात अँदॉल्फ आईशमनबद्दलची माहिती या संघाला देण्यात आली. आईशमन आणि त्याने

नवीन धारण केलेले नाव, त्याचे घर, नातेवाईक, त्याच्या सवयी यांची माहितीही त्यात होती.

आईशमन हा रिकार्डो क्लेमंट या नावाने अर्जेटिनामध्ये राहात असल्याची माहिती आल्यावर मॉल्किनने ती सर्व तपासली.

मॉल्किन म्हणाला,

“रिकार्डो क्लेमंट’ हाच ‘आईशमन’ असावा. त्याला पकडल्यावर ते ठरेल. पण त्याला तेथेच मारायचा नाही. त्याला तेल अवीवला आणून त्यावर खटला भरावयाचा आहे.”

आईशमनला पकडण्याचा आराखडा सुरू झाला. मोसादचा मुख्य हँरल आणि मॉल्किन हे ती योजना कागदावर मांडू लागले. गॅरिबाल्डी स्ट्रीटचा आभास निर्माण करून आईशमनला कसा पकडावा याचा सरावही सुरू झाला. पकडणे कदाचित सोपे होते पण त्याला अर्जेटिनामधून इस्त्राएलमध्ये आणावयाचे काम मात्र अवघड होते. इस्त्राएलचे पंतप्रधान डेव्हिड बेन गुरियन यांना तर हे काम अशक्यच वाटत होते पण अशक्य हा शब्द मॉल्किनच्या शब्दकोशात नव्हता.

खरेतर आंतरराष्ट्रीय नियमानुसार आईशमनला फक्त जर्मनीतच आणता आले असते कारण त्याचे गुन्हे जर्मनीत घडले होते. इस्त्राएलमध्ये त्याला नेण्यास अर्जेटिनाने परवानगी दिली नसती आणि अनेक अडचणीही आल्या असत्या, पण आईशमनला इस्त्राएलला आणावयाचेच असा निर्णय देण्यात आला.

सत्यमार्ग सांडू नये। असत्य पंथे जाऊ नये। कदा अभिमान घेऊ नये। असत्याचा ॥ ३७

होऊ या सभासद छात्र प्रबोधनचे, रुजवू या बीज मनी राष्ट्रसेवेचे।

एक सुवर्णसंधी अचानक चालून आली! अर्जेटिनाला स्पेनपासून मिळालेल्या स्वातंत्र्याला १५० वर्षे होत असल्याने तेथे एक मोठा समारंभ आयोजित करण्यात येणार होता आणि इतर राष्ट्रांप्रमाणे इस्त्राएललाही आपले प्रतिनिधी पाठविण्याचे निमंत्रण अर्जेटिनाहून आले. मॉल्किन आणि कंपनीला अत्यानंद झाला. बेन गुरियनने ताबडतोब मिटिंग बोलावली. इस्त्राएलचे प्रतिनिधी अर्जेटिनाच्या आनंदसोहळ्यात भाग घेण्यासाठी येतीलच आणि तेही खास विमानाने असे अर्जेटिनाला कळवण्यात आले. आईशमनला पकडून इस्त्राएलला परत आणण्याच्या संपूर्ण योजनेचे नाव 'ऑपरेशन अँटिला' ठेवण्यात आले. याबद्दल विलक्षण गुप्तता पाळण्यात आली.

त्या दिवसापासून 'रिकार्डो क्लेमंट' वरची पाळत वाढली. ही योजना यशस्वी करण्यासाठी मॉल्किन दिवसरात्र खपत होता. कष्ट, मेहनत करित होता. जगाला हादरा देणारीच ही योजना होती.

ब्यूनस एरसच्या थोडे बाहेर एक घर भाड्याने घेण्यात आले. मॉल्किन आणि कंपनी 'अँटिला'च्या पारधीसाठी अर्जेटिनामध्ये आली. त्यांची एक चूक ही आंतरराष्ट्रीयपातळीवर प्रचंड खळबळ माजवणारी ठरली असती. त्यांनी अँटिलाचे घर, रस्ता, वार्दळ, हवामान सर्व तपासले. ११ मे १९६० हा दिवस 'अँटिला'ला पकडण्याचा ठरला.

त्या दिवशी मोसादचा मुख्य हँरैलने सर्वांना आर्लिंगन दिले. राष्ट्रकार्य करण्यासाठी सर्वच आतूर झाले होते.

एकवार सर्वांनीच एकमेकाला मिठ्या मारल्या कामाची उजळणी करून एक मर्सिडीज आणि एक क्राईस्लर घेऊन मॉल्किनचे पथक निघाले.

सायंकाळी सात वाजून पस्तीस मिनिटांनी 'अँटिला'ला पकडण्यात आले. फारसा विरोध न करता त्याने आपण ऑटोल्फ आईशमन असल्याची कबुली दिली. लक्षावधी यहुद्यांना मारणारा हा क्रूरकर्मा अगदी अलगद मॉल्किनच्या हातात सापडला. 'ऑपरेशन अँटिला' फत्ते झाले.

आईशमनने कोणताही विरोध केला नाही. इस्त्राएलला नेऊन त्याच्यावर खटला भरण्यात येणार असल्याचे ऐकल्यावरही त्याच्या मनात चलबिचल झाली नाही. खटल्यास तो कबूल झाला. तसा कागदही त्याने लिहून दिला.

इकडे तेल अवीवमध्ये सर्वजण जीव मुठीत घेऊन बसले होते. काय झाले? काय होणार? आईशमनला पकडले का? अशा प्रश्नांनी सर्वांना ग्रासून टाकले. अर्जेटिना सरकारला याबद्दल काही कळले तर काय होईल? ते सरकार हा प्रश्न किती तडीला नेईल अशा अनेक शंकांनी डेव्हिड बेन गुरियनपासून सर्वांना सतावले होते.

'आईशमन' हा आठ दिवस अर्जेटिनामध्येच इस्त्राएली एजंट्सच्या कैदेत होता. त्याच्या बायकोने तो बेपत्ता असल्याची तक्रार केली का? केली तर इस्त्राएलचे विमान आणि आलेल्या लोकांवर पाळत अटळ होती. इस्त्राएलचे राजनैतिक पथक अँबा एबनच्या

३८ | *अपकीर्ति ते सांडावी । सद्कीर्ति वाढवावी । विवेक दृढ धरावी । वाट सत्याची ॥*

धडपडणाऱ्या मुलामुलींना देते संधी छात्र प्रबोधन! शक्ती, युक्ती, बुद्धी मिळते वाचून त्यातील विचारधन!

नेतृत्वाखाली तेथे आले होते. हे विमान तात्काळ परत जाणार असल्याचे त्यांनी अर्जेन्टिनाच्या अधिकाऱ्यांना कळवले होते. १९ मे ह्या दिवशी आईशमनला या विमानात नेण्यात आले. जादा दारू घेतल्यामुळे तो 'नशेत' होता. अर्जेन्टिनामध्ये आनंदोत्सव सुरू असल्याने या अशा क्षुल्लक गोष्टीकडे कुणी लक्षही दिले नाही.

विमान उडाले. खूप लांबचा प्रवास होता. मॉल्किन आणि त्याच्या सहकाऱ्यांच्या चेहऱ्यावर कार्यपूर्तीचा प्रचंड आनंद होता; पण तेल अवीव अजूनही दूर होते. सेनेगलमधील डकार येथे विमान इंधनासाठी थांबविण्यात आले. डकारचा विमानतळ फ्रेंच अंमलाखाली होता पण तेथेही कोणती अडचण आली नाही. आईशमनला घेऊन विमान प्रवास सुखरूप इस्त्राएलला आले.

दोन दिवसानंतर, 'साठ लक्ष ज्यूंच्या निर्घृण हत्येला जबाबदार असणारा आईशमन मोसादने पकडल्याची बातमी डेव्हिड बेन गुरियनने इस्त्राएली पार्लमेंटला दिली. इस्त्राएलमध्ये जल्लोष झाला.

११ एप्रिल १९६२ मध्ये आईशमनवर इस्त्राएलमध्ये खटला सुरू झाला. गुन्हा शाबीत होऊन १५ डिसेंबरला त्याला फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली. क्रूरकर्मी अँडॉल्फ आईशमन १ जून १९६२ ला फासावर चढला.

आईशमनला पळवण्याचे नाट्य इस्त्राएलच्या ज्या राष्ट्रप्रेमी लोकांनी घडवून आणले त्यांची खरी नावे अज्ञात राहिली पीटर मॉल्किनने 'आईशमन इन माय हॅण्ड'

या नावाचे पुस्तक या घटनेनंतर तीस वर्षांनी लिहिले. याची आई मृत्यूशय्येवर असताना 'आईशमनला मी पकडले' असे पीटरने सांगितल्यावर तिच्या चेहऱ्यावर जो आनंद पसरला तो अवर्णनीय होता. अर्थात ही गोष्ट गुप्ततेचा भंग करणारी होती मॉल्किनची आई वारली पण कष्टाचे चीज झाले. जगाच्या इतिहासात, आईशमनला पकडून इस्त्राएलला नेणे ही एक अत्यंत आश्चर्यकारक गोष्ट होती. जिद्द, कष्ट, मेहनत, पूर्वतयारी, आराखडा, योजनाबद्धता, सांघिक कार्य आणि लक्षवेध याचे पीटर मॉल्किन हे ज्वलंत उदारहरण आहे. ■■

निनाद बेडेकर
'स्वानंद', ५ हरिकृष्ण मंदिरपथ,
पुणे - १६

अतिक्रोध करू नये। जिवलगंस खेदू नये। मनी वीट मानू नये। सिकवणेचा ॥

३९

छात्र प्रबोधनद्वारा होणाऱ्या मेळाव्यांमध्ये आवर्जून सहभागी व्हा!

कित्येक वर्षापासून आपण मोठ्या धूमकेतूची वाट पहात आहोत. बत्तीस वर्षापूर्वी दिसलेला 'जिकेथासकी' व एकवीस वर्षापूर्वी दिसलेला 'वेस्ट' धूमकेतूसारखा तेजस्वी व आकाशात लांबलचक शेपटीने लक्ष वेधून घेणारा धूमकेतू नजीकच्या काळात दिसलेला नाही. गतवर्षी 'ह्याकुताके' नावाचा धूमकेतू गडबडीने नभांगणात दाखल झाला होता व तितक्याच गडबडीने तो नाहीसा देखील झाला. आपल्या आकाशात वेगाने प्रवास करून ह्याकुताकेने शहरातून नुसत्या डोळ्याने दर्शन दिले. शहराबाहेरून तर ह्याकुताकेची लांबलचक शेपटीही स्पष्टपणे दिसली.

दीडवर्षापूर्वी अॅलन हेल व थॉमस बॉप यांना सूर्यापासून एक अब्ज किलोमीटर अंतरावर असलेला अंधूक गोळा दिसला. पंचवीस लाख किलोमीटर आकाराचा हा गोळा एक नवीन धूमकेतू असल्याचे दिसून आले व इतक्या दूरवर असून देखील तो तेजस्वी दिसत असल्याने हेलबॉप यांना आपण राक्षसी धूमकेतू शोधल्याची जाणीव झाली.

सूर्यमाला तयार होत असाताना राहिलेल्या द्रव्यातून धूमकेतू निर्माण होतात. त्यांच्यामध्ये प्रामुख्याने धूळ, छोटोमोठे कण, बर्फ व अनेक वायू सापडतात. हे सर्व पदार्थ गोठलेल्या अवस्थेत असल्यामुळे धूमकेतूंना 'डर्टी स्नो बॉल' नावाने ओळखले जाते. हे गोळे चुकून सूर्याच्या गुरुत्वाकर्षणात सापडल्यास सूर्य त्यांना खेचून घेतो व स्वतःभोवती प्रदक्षिणा घालावयास

तेजस्वी धूमकेतू-हेलबॉप

- डॉ. प्रकाश तुपे

लावतो. हेलबॉप धूमकेतूदेखील असाच सूर्याच्या गुरुत्वाकर्षणात सापडला असल्यामुळे तो सूर्याभोवती प्रदक्षिणा घालीत आहे. चार हजार वर्षांने तो सूर्याकडे येत असतो. सूर्याजवळ आल्यावर तो तापतो व त्याच्या कठीण अशा कवचाला भेगा पडून त्यातून वायू, बर्फ व धूळीच्या छोट्यामोठ्या कणांचा फवारा बाहेर पडू लागतो. आपल्याला दिसत असलेली धूमकेतूची शेपटी ती हीच होय. विद्युत्भारीत कणांची शेपटी सरळ व सूर्यापासून दूर व लाखो किलोमीटर अंतरापर्यन्त पसरलेली दिसते. छोट्या कणांची व धूळीची शेपटी किंचित वक्र दिसते.

हेलबॉप धूमकेतू गेल्या दीडवर्षापासून धनु राशीतून भुजंगधारीकडे सरकत असल्याचे दिसत होते. या काळात त्याची तेजस्विता ९.७ पासून ३.७ पर्यन्त बदलली. याचाच अर्थ असा की धूमकेतू दुर्बिणीच्याऐवजी डोळ्याने दिसू लागण्या एवढा तेजस्वी झाला. जानेवारीमध्ये तो शहरातून बायानॉक्यूलरने दिसू लागला तर गावाबाहेरून धूसर ठिपक्यासारखा दिसत होता. त्याच्या तेजस्वी केंद्रभागामागे पंख्याप्रमाणे जाड शेपटी फुटल्याचे स्पष्ट दिसत होते.

येत्या दोन महिन्यात धूमकेतूचे तेजस्वी दर्शन आपल्याला होईल. श्रवण ताऱ्याच्या

फसवणूक

मॅनेजरची नुकतीच बढती मिळालेल्या एका व्यक्तीला एक माणूस भेटायला आला. आपण खूप कार्यमग्न आहोत हे दाखविण्यासाठी त्याने फोन उचलला. “जरा पाच मिनिटे बसा हं, हा फोन संपला की तुमच्याशी बोलतो” असे म्हणून मॅनेजरने भेटायला आलेल्या व्यक्तीला बसण्यासाठी खूप केली.

मग त्याने फोनवर बोलायला सुरुवात केली. “हो सर, आम्ही हिशोबाचे काम तुम्ही सांगितल्याप्रमाणे पूर्ण करू. अगदी निर्धास्त रहा. अजिबात काळजी करू नका”. असे म्हणून फोन खाली ठेवला व भेटायला आलेल्या व्यक्तीकडे बघून हसत म्हणाला, “आता बोला तुमचे काम.” त्यावर ती व्यक्ती हसत हसत म्हणाली, “तुमचा फोन नादुरूस्त आहे. तो दुरूस्त करण्यासाठी मी टेलिफोन ऑफिसमधून आलो आहे.”

वारसा

अमेरिकेचे अध्यक्ष अब्राहम लिंकन हे नेहमी थर्डक्लासने प्रवास करीत असत. परंतु त्यांचा मुलगा मात्र प्रथम वर्गाशिवाय प्रवास कधीही करीत नसे. एकदा लिंकन थर्डक्लासने प्रवास करीत असताना तिकीट चेकरने लिंकनना विचारले. “महोदय, आपले चिरंजीव तर नेहमी फर्स्टक्लासने प्रवास करतात. आपणास पण काय हरकत आहे प्रथम वर्गाने प्रवास करण्यास?” लिंकनने उत्तर दिले, “त्याचे वडील अमेरिकेचे पंतप्रधान आहेत. पण माझे वडील एक साधे शेतकरी आहेत.”

रक्ताचा गट

कॉलेजच्या एका विद्यार्थी संघटनेने स्वातंत्र्यदिनी रक्तदान शिबिर भरविले होते. रक्त देण्यासाठी विद्यार्थी, वकील, शिक्षक असे अनेकजण त्यात उपस्थित होते. त्यात एक सरकारी अधिकारीही होता. काही केल्या त्याचा रक्ताचा गट नेमका ओळखता येईना. डॉक्टरांनी खूप प्रयत्न केले. पण व्यर्थ ठरले. शेवटी चहापाण्यासाठी मध्यंतर झाले. मध्यंतरानंतर एक शेवटचा प्रयत्न डॉक्टरांनी करून पाहण्याचे ठरविले.

आणि काय आश्चर्य! आता मात्र नेमका गट ओळखण्यात यश मिळाले.

तेव्हा कॉलेजचा एक विद्यार्थी म्हणाला, “सरकारी अधिकाऱ्याचे रक्त ‘खाल्ल्या-प्यायल्याशिवाय’ आपला गुणधर्म कसे दाखविणार! आपल्याला हे पूर्वीच लक्षात यायला हवे होते.”

४२ | व्यापकपण सांडू नये। पराधिन होऊ नये। आपले बोझे घालू नये। कोण येकासी।।

काळासंगे धावण्यासाठी धरावी विज्ञानाची कास, सभासद होऊन ‘प्रबोधन’ चे मिळतो हा विश्वास।

अभ्यासातील स्वावलंबन शेवटच्या टप्प्यातील उजळणी

प्रा. महेंद्र सेठिया

वर्षभर कितीही नियमित अभ्यास केलेला असला तरी परीक्षेपूर्वीचा महिना हा अभ्यासाच्या दृष्टीने विशेष महत्त्वाचा असतो.

वर्षभरात शिकलेल्या अभ्यासक्रमाची उजळणी व परीक्षेच्या दृष्टीने तयारी हा या महिन्यातल्या अभ्यासाचा महत्त्वाचा भाग असते. बऱ्याच वेळा उजळणी करणे म्हणजे धडा-वही-प्रश्नोत्तरे पुन्हा पुन्हा वाचणे असंच बहुतेकांना वाटतं. असं करताना खूप कंटाळा येतो. वाचत असताना पुस्तक-वही समोर असल्यामुळे आपल्याला सगळे येतच आहे असं वाटायला लागतं (खरं तर येत नसतं, पण....)

त्यावर उपाय म्हणून उजळणी करण्याच्या काही वेगळ्या पद्धती आपण पाहूयात. प्रत्येक विषयातला प्रत्येक धड्याला त्यातल्या सर्व पद्धती वापरून बघायच्या नाहीत हे आधी ध्यानात ठेवा. तसे करायला तुम्हाला वेळही पुरणार नाही. त्यामुळे वेगवेगळी तंत्रे वेगवेगळ्या धड्यांसाठी वापरली तर अभ्यासाचा कंटाळाही येणार नाही अन् परीक्षेत आठवायलाही मदत होईल.

१. पूर्वी केलेल्या तक्र्यांचा-टिपणांचा वापर - यापूर्वी जर काही टिपणे काढली असतील, काही तक्ते केले असतील तर ते पुन्हा एकदा बघणे. भिंतीवर तक्ते लावून ठेवणे, त्या आधारे तो धडा आठवण्याचा प्रयत्न करणे. येत्या महिन्यात अजूनही प्रत्येक विषयातल्या एखाद्या धड्याची टिपणे काढायला हरकत नाही.

तसेच २-३ तक्तेही नव्याने करायला हरकत नाही. स्वतःच्या आवाजात म्हटलेले नियम प्रमेय-व्याख्या इ. ऐकूनही उजळणी करता येईल. या तंत्रांबाबत पूर्वी स्वतंत्र लेख लिहिलेला असल्याने त्याचा फक्त उल्लेख येथे करतो.

२. वाचन करताना अधोरेखन करणे

- उजळणी पुनर्वाचन करताना एखादा महत्त्वाचा शब्द, वाक्य, संदर्भ, वाक्यरचना, संकल्पना, दिसली की त्याखाली पेन्सिलने रेघ मारा म्हणजे परीक्षेच्यावेळी थोड्याच गोष्टींकडे आपले लक्ष विशेष वेधले जाते काय, महत्त्वाचे आहे. काय अवघड आहे तेथे वाचता वाचता अधोरेखन (अंडरलाइनिंग) केल्यास उजळणीसाठीचे वाचन अधिक अर्थपूर्ण होते. वाचनात काहीतरी शोधायचे असल्याने वाचन लक्षपूर्वक करावे लागते व म्हणून अभ्यास चांगला होतो वही-टिपणे वाचतानाही प्रश्नोत्तरांमधील महत्त्वाचे मुद्दे, सारशब्द (ज्या शब्दांमध्ये वाक्याचा, परिच्छेदाचा सारांश दडलेला आहे असे शब्द) अधोरेखित करावे. एकदा संपूर्ण वाचून झाल्यानंतर २-४ दिवसांनी पुन्हा एकदा फक्त अधोरेखन केलेलं वाक्य, शब्दच फक्त वाचून तो धडा आपल्याला पूर्ण आठवतो का? त्या प्रश्नाची उत्तरे आपल्याला लिहिता येऊ शकतील का? याचा अंदाज घ्या. काही अधिक शब्द वाक्ये अधोरेखित करावेसे वाटल्यास तसे करा. मात्र अधोरेखित केलेला मजकूर मूळ मजकूराच्या एक चतुर्थांशापेक्षा

शिष्य पाहिजे निष्ठावंत । शिष्य पाहिजे सुचिभ्तं । शिष्य पाहिजे नेमस्त । सर्वप्रकारी ॥ ४३

कल्पनाशक्ती वाढविण्यासाठी 'कल्पक बनू या' अवश्य वाचा ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन

छोटा असायला हवा, नाहीतर संपूर्ण पुस्तकभर रेघोट्याच दिसतील.

३. गणिताची उजळणी -

गणितासारख्या विषयची उजळणी करताना पूर्व सोडविलेली उदाहरणे वाचावीत. त्यातील फक्त उदाहरण वाचून ते सोडविण्याची रीत आठवते का ते पाहावे. आपल्याला आठवलेली रीत बरोबर असल्यास ते गणित सोपे आहे असे समजून पुढे जावे. पटकन न सुटणाऱ्या वेगळ्या प्रकारच्या, वेगवेगळ्या रीतींच्या उदाहरणांवर विशिष्ट खुणा करून ठेवाव्यात. परीक्षेच्या दिवसांमध्ये ही उदाहरणे एकदा वाचायची आहेत हे त्यामुळे ध्यानात येईल.

४. दुसऱ्याला शिकविणे - दिवसातला १५ मि. ते अर्धा तास अभ्यास हा या पद्धतीने केल्यास उपयोग होईल. त्यामध्ये एखादी अवघड संकल्पना, एखादा, धडा, दुसऱ्याला समजावून सांगताना चांगली उजळणी होऊ शकते. यातून मधलेमधले बारीकसारीक मुद्दे विसरले असतील तर तेही लक्षात येतात जोडीने किंवा गटात अभ्यास करताना एकमेकांना प्रश्नोत्तरे विचारणे, नकाशे आकृतीतील एक-एक नाव एकेकाने भरत जाणे अशीही उजळणी चांगली होऊ शकते फक्त असे करताना अभ्यास सोडून इतर विषयांवर गप्पांना केव्हा सुरुवात झाली हे कळनासे होते म्हणून दिवसातला अर्धा तासच अभ्यास या पद्धतीने करावा. एखादा विषय आधीच ठरवून यावर गटात अभ्यास चर्चा करून उजळणी करायला हरकत नाही.

५. मनन-आठवण्याचा सराव - परीक्षेतील उत्तरे ही आपल्याला आठवूनच लिहायची असल्यामुळे आठवण्याचा सराव

हा खूप महत्त्वाचा भाग आहे. समोर वही-पुस्तक काही न घेता एखाद्या धड्याबद्दल कोणता भाग आठवत आहे ते आठवायचा प्रयत्न करणे म्हणजे ढोबळ अर्थाने मनन करणे होय. तो-धडा, त्या धड्यातील चित्रे-आकृत्या, त्यातील अधोरेखित केलेले शब्द, वाक्ये, शीर्षके, उपशीर्षके असं काय काय डोक्यासमोर उभं राहते, त्या धड्यातील घटनांचा, संकल्पनांचा क्रम आपल्याला आठवतो का? जरा डोक्याला ताण देऊन बघा. सुरुवातीला कदाचित काहीच आठवणार नाही. मग ५ मिनिटांनी तो धडा, वही-पुस्तक पुन्हा एकदा वाचा- बघा अन् त्यानंतर पुन्हा डोळे मिटून आठवायचा प्रयत्न करा. असे रोज १५-२० मिनिटे व परीक्षा जवळ येईल तसे तसे हा वेळ १-१ ॥ तासापर्यंत वाढवत गेला तर खूप चांगली उजळणी होईल. काही वेळा असे मनन करताना कागदावर/पाटीवर काही ठळक मुद्दे लिहीत जाण्यानेही संपूर्ण धडा लक्षात राहायला मदत होते. स्वतःच तयार केल्या छोट्या छोट्या प्रश्नपत्रिका (३-४ धड्यावर आधारित ४-५ प्रश्नांची एक प्रश्नपत्रिका) तोंडी सोडविण्यातही मनन प्रक्रियेला चालना मिळू शकते. दिवसभरात आपण ज्यावेळी सर्वात उत्साही, ताजेतवाने असू त्यावेळी अशाप्रकारे मनन केल्याचा खूप उपयोग होईल.

उजळणीची अजून अनेक तंत्रे आहेत. तूर्त यावर्षी वरील तंत्रे वापरून उजळणी करण्यास लागू. ती तंत्रे वापरता यायला लागली अन् त्याचा उपयोग जाणवला तर पुढच्यावर्षी पुढची तंत्रे पाहू. मात्र उजळणी करताना २-३ महत्त्वाच्या गोष्टी लक्षात ठेवाव्यात.

४४ | शिष्य पाहिजे परम शुद्ध । शिष्य पाहिजे परम सावध । शिष्य पाहिजे अगाध । उत्तम गुणाचा ॥

महाविद्यालयीन युवक-युवतींनो, 'आयुष्यात कधी केले कसयचे आहे क्व?' संपर्क प्रचीती, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

उजळणी म्हणजे नुसते वाचन अन् शब्दशः पाठांतर (घोकंपट्टी) नव्हे तर आशय समजून घेणे, त्यातील सारंश टिपणे व तो स्वतःच्या शब्दांमध्ये मांडता येणे म्हणजे खरी उजळणी होय. त्यादृष्टीने आपण येत्या महिन्यात उजळणी करावी.

दुसरे असे की परीक्षेच्या दिवसांमध्ये त्या-त्या विषयाचा अभ्यास करायला साधारणपणे ८ ते १० तास मिळतात. तेवढ्या वेळात वर्षभरातला सगळा अभ्यास अथपासून इतिपर्यंत वाचणे शक्य नसते. म्हणून आपल्याला सोप्या वाटणाऱ्या भागावर नुसती नजर फिरवावी तर अवघड भाग नीट वाचावा. यासाठी परीक्षेच्या आदल्या दिवशी कशाचा अभ्यास करायचा, कशावर भर द्यायचा हे निश्चित करण्यासाठी ही उजळणी करावी.

उजळणी करताना कंटाळा येऊ नये म्हणून त्यात विविधता आणावी. कधी पत्राच्या आकराच्या कार्डावर महत्त्वाचे मुद्दे लिहून काढावेत व ते दिवसातून ८-१० वेळा पाहावेत. कधी गटामध्ये चर्चा करून अभ्यास करावा. स्वतःहून असा विविध प्रकारे अभ्यास केला तर अभ्यासात मजा येईलच पण त्याच बरोबर उत्तम यश मिळवून पुढील वर्षी मनसोक्त खेळायला, गोष्टीची पुस्तके वाचायला, छंद जोपासायला आई-बाबांची मान्यताही मिळेल. हो ना!

तुम्हाला सर्वांना भरपूर अभ्यासासाठी अन् त्यानंतरच्या परीक्षेतील उत्तम यशासाठी खूप शुभेच्छा!

ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा एप्रिल मे-जून मध्ये प्रशिक्षण वर्ग

इ. ८ वी ते १० वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी व त्यांच्या पालकांसाठी!

विद्यार्थ्यांसाठी		पालकांसाठी
<p>स्वयं अध्ययन कौशल्ये प्रशिक्षण वर्ग अभ्यास कसा करावा? आधुनिक तंत्रे, चाचण्या, सराव पाठ यांच्या साहाय्याने शिक्षा, वाचन, श्रवण, स्मरण, लेखन, टिपण आणि नियोजन कौशल्ये. वर्गाचा प्रारंभ - (इंग्रजी-मराठी माध्यम ५, १२, १९, २६ मे व २ जून १९९७)</p>	<p>प्रतिभा विकसन वर्ग पाश्चात्य देशांमध्ये शिकविली जाणारी प्रतिभा विकसनाची आधुनिक तंत्रे आत्मसात करतानाच आपली निरीक्षण शक्ती वाढवा, कल्पनाशक्तिला पंख फुटू द्या, सर्जनशीलतेचा आनंद लुटा! वर्गाचा प्रारंभ - १२ व २६ मे १९९७</p>	<p>ज्यांचे पाल्य माध्यमिक शाळेत शिकत आहेत त्यांच्यासाठी आपल्या पाल्याने अभ्यास कसा करावयास पाहिजे यांचे मार्गदर्शन करणारी मराठी व्याख्याने या प्रशिक्षण वर्गात आयोजित केली आहेत. गट क्र. १-२३ व २४ मे १९९७ गट क्र. २ - ६ व ७ जून १९९७ वेळ दुपारी २.३० ते ५.३० शुल्क रु. ७५/- फक्त</p>

कालावधी - ६ दिवस, दररोज दुपारी २ ते ६ * **शुल्क** - प्रत्येक वर्गासाठी रु. १५०/- फक्त
नाव नोंदणी - छात्र प्रबोधन कार्यालय, ज्ञा.प्र. पुणे ३०.

स्थळ - ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला, ५१० सदाशिव पेठ, पुणे ३०.

शिष्य पाहिजे प्रज्ञावंत । शिष्य पाहिजे प्रेमळ भक्त । शिष्य पाहिजे नीतिवंत । मयादिचा ॥ ४५

'प्रज्ञाबोध मालिका' रु. १००/- (NTS परिक्षेसाठी शालेय प्रवणता कसेटी प्रश्नसंच, इंग्रजी व मराठी माध्यमांमध्ये छात्र प्रबोधन प्रकाशन

अनुभवातून शिक्षण

छात्र प्रबोधनच्या स्थानिक कार्यालयांद्वारा चालू असलेल्या कार्यक्रमांपैकी काही गावातील गेल्या महिन्यातील कार्यक्रमांचा वृत्तांत

रत्नागिरी – आम्ही ठरवल्याप्रमाणे १२ जानेवारीला, रविवारी भारती शिपयार्ड बघायला गेलो होतो. अभ्याससहल फारच सुंदर झाली. दुपारी १२ वा. स्टँडवर जमलो पण बस मिळाली नाही. म्हणून मग एका खासगी रुग्णवाहिकेने आम्ही तीस जण दाटीवाटीने मिऱ्या बंदरांवर गेलो. अशा प्रकारच्या प्रवासाचा आम्हाला पहिलाच अनुभव होता. पण मजा आली.

दुपारी तेथील अधिकाऱ्यांनी प्रथम आम्हाला जहाज तयार केल्यानंतर ते पाण्यात कसे नेतात ते सांगितले. मग आम्ही तयार असलेल्या एका मोठ्या जहाजात गेलो. तेथे आम्ही जहाजाचा कानाकोपरा बघितला. अनेक प्रश्न विचारले. त्या अधिकाऱ्यानेही अत्यंत उत्सुकतेने सर्व माहिती आम्हाला सांगितली. एक जहाज बांधायला किती कष्ट घ्यावे लागतात, किती गोष्टींचा विचार करावा लागतो, हे तेव्हा आम्हाला समजले. आम्ही सर्वजण खूप खुशीत परतलो. आमचे दर रविवारचे कार्यक्रम छान चालू आहेत.

योगेश करमरकर, रत्नागिरी

इचलकरंजी – यावर्षी संक्रांतीच्या निमित्ताने आम्ही तिळगूळ विक्री करायची ठरवली. त्याप्रमाणे सांगलीच्या बाजारातून ४० किलो तिळगूळ खरेदी केला. एवढी मोठी खरेदी करायचा हा आमचा पहिलाच अनुभव. संक्रांतीच्या २ दिवस आधीपर्यंत विक्री खूपच कमी झाली होती त्यामुळे आम्हाला सर्वांना खूप दडपण आले होते. पण अखेर त्या दोन दिवसात आम्ही सर्वांनी मिळून घरोघर जाऊन तिळगूळ विकला. अन् त्यातून चांगला नफाही मिळाला. खूप मजा तर आलीच शिवाय आमचा आत्मविश्वासही वाढला.

११ जानेवारी शनिवारी 'आकाशदर्शन', शेकोटी व गुन्हाळ पाहणे अशी सहल अब्दुललाट येथे आयोजित केली होती. आम्ही सर्व मिळून १२५ जण होतो. दुर्बिणीतून चंद्रावरील विवरे व शनीची कडी चांगली बघता आली. शेकोटीच्या वेळी मजा तर काही औरच होती. दर रविवारची साप्ताहिक उपासना चांगली चालू आहे.

ज्ञानदा गद्रे, इचलकरंजी

बोरीवली – आम्ही ५ वी ते ९वीच्या मुलांसाठी दर शनिवारी दोन तास व्यक्तिमत्व विकसन तासिका सुरु केली आहे. गेल्या ५ आठवड्यात मिळून पुढील विशेष कार्यक्रम झाले. विद्यार्थ्यांना म्हणी दिल्या होत्या त्यावर त्यांना मूकाभिनय सादर करावयास सांगितले होते. मुले प्रारंभी बिचकली पण नंतर खूप छान छान कल्पना वापरून विद्यार्थ्यांनी मूकाभिनय केला. यक्षप्रश्नाचा खेळ, वाचन वेग काढणे, भाषिक खेळ, चित्रावरून गोष्ट तयार करणे, भेटकार्ड तयार करणे, मैदानी खेळ, भूगर्भशास्त्रावरील स्लाइड शो, विवेकानंद केंद्राचे जीवनव्रती व अरुणाचल प्रदेशाचे काम करणारे तरुण कार्यकर्ते श्री. नरेंद्र जोशी यांचे अनुभव कथन, मुलाखत. या प्रकारचे कार्यक्रम झाले. ७० ते ८० पर्यंत विद्यार्थ्यांची उपस्थिती स्थिर आहे. अनेक मुले-मुली या कार्यक्रमाची आठवडाभर वाट बघत असतात असे त्यांच्या बोलण्यावरून जाणवले. आम्हा १०-११ जणींच्या संयोजन करणाऱ्या गटालाही खूप शिकायला मिळतंय, नवा अनुभव येतो, समाधानही मिळतंय.

सौ. अंजली नलावडे, बोरीवली

४६ | शिष्य पाहिजे धरिष्टाचा | शिष्य पाहिजे दुद व्रताचा | शिष्य पाहिजे उत्तम नीतिचा | पुण्यसीळ ॥

ललित लेखनाची कृतिपुस्तिक 'प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास' आवर्जून संपादित ठेवा ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन

एप्रिल-मे-जून मधील शिबिरांचे तपशील व भूमिका

नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिर

इ. ८ वी व त्यावरील ज्या विद्यार्थ्यांना धडपड करण्याची, काही वेगळ्यावाटा चोखळण्याची, अन् नेतृत्व करण्याची गटाबरोबर अन् गटाला बरोबर घेऊन काम करण्याची, आव्हाने स्वीकारण्याची हौस अन् इच्छा आहे व त्यासाठी कष्ट करण्याची, शिकण्याची तयारी आहे अशांसाठी नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिराची योजना केली आहे. नियोजन कौशल्य, संपर्क कौशल्य, प्रश्न सोडविण्याचे कौशल्य, निर्णय घेण्याचे कौशल्य, गटात काम करण्याचे व गटबांधणीचे कौशल्य इ. बाबत प्रत्यक्ष अनुभवातून व व्याख्याने-चर्चा याद्वारे प्रशिक्षण दिले जाणार आहे. पण ज्या विद्यार्थ्यांना, युवक-युवतींना या नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिरात सहभागी होण्याची इच्छा आहे त्यांनी शिबिरात येण्यापूर्वी खालील गृहपाठ पूर्ण करायचा आहे. तरच त्यांना शिबिरात प्रवेश मिळेल.

१. एखाद्या वस्तूच्या विक्रीतून रु. १०/- नफा मिळविणे.
२. गावातील एका सामान्य अन् एका अधिकारी व्यक्तीची सविस्तर मुलाखत घेणे व गावातील एखाद्या प्रश्नावर त्यांच्याशी चर्चा करणे व त्याचे टिपण तयार करणे.
३. एखादे चरित्रात्मक पुस्तक वाचून त्याबद्दल २ पाने लिहून काढणे व त्या पुस्तकातील कथानकावर आधारित ३ मिनिटांच्या भाषणाची तयारी करणे.

हे शिबिर सर्वसाधारण व्यक्तिमत्व विकसन शिबिर नाही. तसेच शिबिरात सहभागी होण्यासाठी छात्र प्रबोधन मासिकाचे सभासद असणे आवश्यक आहे.

या शिबिरातून प्रशिक्षण घेतल्यानंतर पुढील वर्षभर आपापल्या गावामध्ये आपण काही कार्य करणे अपेक्षित आहे. किंबहुना नेतृत्व प्रशिक्षणाचा कार्यक्रम वर्षभर असून त्यातील पहिला टप्पा म्हणून हे नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिर आहे. यादृष्टीने या शिबिरात सहभागी व्हावे.

पुण्यातील शिबिरे निवासी असून मुलांचे व मुलींचे स्वतंत्र शिबिर होईल. पुण्याबाहेरील नेतृत्व

संयोजक प्रशिक्षण शिबिर

प्रशिक्षण शिबिरे अर्धनिवासी (दिवासातले १२ तास) असतील.

ज्या महाविद्यालयीन युवक-युवती-प्रौढसदस्यांना आपल्या गावामध्ये ज्ञान प्रबोधिनीच्या शैक्षणिक उपक्रमांचे अनौपचारिक माध्यमातून संयोजन करावयाचे आहे अशांसाठी हे संयोजक प्रशिक्षण शिबिर घेण्यात येत आहे. शिबिरानंतर निदान वर्षभर हे कार्यक्रम आपण आपल्या येथे राबवावेत. त्यासाठी आठवड्यातून २-३ तास वेळ आपण द्यावा अशी अपेक्षा आहे.

यावेळच्या संयोजक प्रशिक्षण शिबिरात प्रामुख्याने सुट्टीतील व्यक्तिमत्व विकसन शिबिरे कशी आयोजित करावीत, त्यात काय काय कार्यक्रम घ्यावेत व त्या अनुषंगाने येणाऱ्या विविध कौशल्यांचे प्रशिक्षण यावर विशेष भर असेल. त्या व्यतिरिक्त प्रबोधिनीच्या विभागांचा, विविधांगी कामाचा, कार्यकर्त्यांचा, तत्त्वज्ञानाचा परिचय होईलच.

हे शिबिर पूर्ण निवासी आहे. या शिबिरानंतर आपल्याला आपल्या गावामध्ये विद्यार्थ्यांसाठी ज्ञान प्रबोधिनीचे शिबिर घ्यावयाचे असल्यास तसे लगेचच कळवावे, म्हणजे त्याबातचा पत्रव्यवहार केला जाईल.

दोन्ही शिबिरांबाबत तारखा, ठिकाणे व शुल्क मलपृष्ठाच्या आतील बाजूस छापले आहेच. शिबिरांची माहितीपत्रके व नोंदणी पत्रके स्थानिक कार्यालयांमध्ये उपलब्ध आहेत. प्रवेश संख्या मर्यादित असल्याने लवकरात लवकर स्थानिक कार्यालयात अथवा मुख्य कार्यालयात शुल्क भरून नावनोंदणी करावी.

उत्तम गुण स्वये घ्यावे। ते बहुतांस सांगावे। वर्तल्यावीण बोलावे। ते शब्द मिथ्या।। ४७

गाणं म्हणत जगण्यासाठी अन् फुलासारखं फुलण्यासाठी हवं छात्र प्रबोधन हाती.

व्यावितमत्त्व विकसन शिबिरे

यावर्षी महाराष्ट्रात ८ ठिकाणी (सोबतच्या पानावर दिलेली) मुलांसाठी व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिरे होणार असून त्यामध्ये प्रामुख्याने विविध हस्तकौशल्ये, खेळ, नावीन्यपूर्ण स्पर्धा, अभ्याससहली, कल्पनाशक्ती वाढवणारे कार्यक्रम, अनुभवातून शिक्षण, गटकार्ये इ. गोष्टींचा समावेश असेल. सर्व ठिकाणची शिबिरे ५ दिवसांची होणार असून रोज ६ ते ८ तास असा शिबिराचा कालावधी असेल. मासिकाचे सभासद नसलेले विद्यार्थीही या शिबिरात सहभागी होऊ शकतील.

या ठिकाणांव्यतिरिक्त अन्य ठिकाणी मुलांसाठी व कोठेही मुलींसाठी स्थानिक संयोजकांपैकी कोणी शिबिराचे संयोजन करू इच्छित असल्यास त्याने छात्र प्रबोधनच्या मुख्य कार्यालयाशी लवकरात लवकर संपर्क साधावा. त्याबाबतचे यथाशक्य सर्व साहाय्य त्यांना केले जाईल. फक्त त्यासाठी आपल्या गावामध्ये छात्र प्रबोधन मासिकाचे किमान ५० सभासद असणे व संयोजकाने संयोजन प्रशिक्षण शिबिरामध्ये सहभागी होणे आवश्यक आहे.

‘छात्र प्रबोधन’ ची स्थानिक कार्यालये

निगडी	- १) ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी ☎ ८४३८०
सोलापूर	- ज्ञान प्रबोधिनी, बालविकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ २५७८२
सातारा	- १) श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१ सर्व्हे नं. ३२७/१अ अंजली कॉलनी, कर्जे तर्फे. ☎ ५०५०४
सांगली	- १) श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली. ☎ ३३१३८२
कोल्हापूर	- १) डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ ☎ ५२१५३४
इचलकरंजी	- श्री. विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६७ अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी ☎ ४२४००८
नाशिक	- १) सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्ण धाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता. ☎ ५७४८३०
ठाणे	- १) डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा. घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
डोंबिवली	- सौ. ज्योती औटी, ३-श्री बिल्डींग, टिळकनगर हायस्कूल जवळ, डोंबिवली (पू.) ☎ ४७४१३९
बोरीवली	- सौ. अंजली नलावडे, ६/२३५ योगानंद सोसा. वजिरा नाका, बोरीवली (प.) ☎ ८०८५५५०
पार्ले	- श्री. वसुंधरा भोसले, “त्रिमूर्ती” प्लॉट नं. ३९, तेजपाल स्कीम, रोड नं. ३, विलेपार्ले (पू.) ☎ ८२०४०७६
रत्नागिरी	- सौ. अंजली कालेंकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद. ☎ २०७२४
अलिबाग	- श्री. तुषार साखळकर ‘सहयोग’ श्रीबाग नं २ अलिबाग २४६०३
धुळे	- सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूड बाग, धुळे
चाळीसगाव	- श्री. विंचुरकर, मुख्याध्यापक, तात्या सामंत माध्यमिक विद्यालय, चाळीसगाव
परभणी	- श्री. दिलीप राके, ‘पारस’ नाथनगर, परभणी
लातूर	- डॉ. अरुणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर. ☎ ४२६१४
औरंगाबाद	- १) सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट. ☎ २३३२६

या कार्यालयांमध्ये सर्व शिबिरांची माहितीपत्रके मिळू शकतील.

तसेच शिबिरांचे शुल्क या ठिकाणी स्वीकारले जाईल.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा. महेद्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर ९ फाल्गुन शके १९१८, २८ फेब्रु. ९७ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले आहे.

४८ | आपणास चिमोटा घेतला। तेणे कासावीस झाला। आपणावरून दुसऱ्याला। राखत जावे।।

सर्वांगीण विकासातून मिळवून देण्या आत्मविश्वास! छात्र प्रबोधन मासिकाचा नित्य असे ध्यासा!

॥ सर्व दिशांनी विकसित होवो व्यक्तिमत्त्व येथे ॥
एप्रिल- मे- जून २७ मधील विविध शिबिरे

क्र.	शिबिराचा कालावधी	ठिकाण	प्रकार	कोणांसाठी	शुल्क रुपये	संख्या मर्यादा
१.	१४ ते २० एप्रिल	पुणे	नेतृत्व प्रशिक्षण	८वीच्या वरील मुलांसाठी	३५०/-	५०
२.	१४ ते २० एप्रिल	पुणे	नेतृत्व प्रशिक्षण	८वीच्या वरील मुलींसाठी	३५०/-	५०
३.	१७ ते २० एप्रिल	पुणे	संयोजक प्रशिक्षण	महाविद्यालयीन युवक-युवती व प्रौढ सदस्य	१५०/-	३०
४.	२२ ते २८ एप्रिल	रत्नागिरी, लातूर, औरंगाबाद, सांगली	नेतृत्व प्रशिक्षण	८वीच्या वरील मुलींसाठी	१००/-	३० (प्रत्येकी)
५.	२५ एप्रिल ते १० मे या कालावधीत ५ दिवस	रत्नागिरी इचलकरंजी डोंबिवली	व्यक्तिमत्त्व विकसन	६वी ते ८वी मुलांसाठी	५०/-	७५ (प्रत्येकी)
६.	२५ मे ते १० जून या कालावधीत ५ दिवस	नगर, लातूर औरंगाबाद सातारा, नाशिक	व्यक्तिमत्त्व विकसन	६वी ते ८वी मुलांसाठी	५०/-	७५ (प्रत्येकी)

वरील सर्व शिबिरांची तसेच त्या व्यतिरिक्त अन्य ठिकाणी होणाऱ्या शिबिरांची अधिक माहिती आतील पानांवर दिली आहे. ती वाचून त्याप्रमाणे लवकरात लवकर स्थानिक कार्यालयात अथवा मुख्य कार्यालयात नावनोंदणी करावी व आपले नाव निश्चित करावे.

सुट्टी अनुभवसंपन्न करण्याची संधी दवडू नका. शिबिरांसाठी लगेचच नोंदणी करा.

नोंदणी क्रमांक - PHM / 22 / VIII / 1997, टपाल नोंदणी क्र. छात्र प्रबोधन; PNCW/349
तिकिटिशिवाय पाठविण्याचा परवाना क्र. - L 128

प्रबोधनाचे गीत आज हे

प्रबोधनाचे गीत आज हे मुक्त स्वरांनी गाऊ
पिढ्यापिढ्यांची दृढ चाकोरी ओलांडुनिया जाऊ ॥६॥

किती जानकी, किती द्रौपदी पूर्वसूरींच्या गाथा
नारीच्या अश्रूवर सजती आदर्शांच्या कथा
केवळ त्यांच्या पुण्यस्मृतींची नकोत कवने आता
नव्या युगाच्या नव्या उषेची किरणप्रभा जागवू ॥१॥

घरट्याच्या चक्रात अडकते स्त्रीची अमूर्त शक्ती
अंतःकरण अंध बनविते परंपरांची सक्ती
विशाल दृष्टी आप्तजनांची बळ देईल या हाती
त्याच बळाने समाजपुरुषा समतामार्गे नेऊ ॥२॥

रुंद होतसी क्षितिजे आता प्रगतीसाठी किती
व्यवस्थापनी, राजकारणी, उद्योगी नच मिती
जी जी क्षेत्रे साद घालती यत्न तिथे पेरुनी
कस लावुनिया कर्तृत्वाचे ठसे नवे उमटवू ॥३॥

साध्य जरी हे वाटे पृगजळ, शक्य तिथे पोचणे
पूल बांधता मनामनांचे मार्ग सहज चालणे
याच ईप्सिताकरिता भेटून स्वार्थाची कुंपणे
पंख लेवुनी आत्मशक्तीचे उंच नभांतरी जाऊ ॥४॥

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन
ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,
पुणे ४११ ०३० ☎ ४७७६९९
कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७
या अंकाचा किंमत : रु. ८/-
वार्षिक वर्गणी : रुपये १००/-
प्रकाशन दिनांक : राष्ट्रीय सौर ९ फाल्गुन शके १९१८
२८ फेब्रुवारी १९९७